

ГЛАСНИК 41

српског археолошког друштва 2025

ГОДИНА
АРХЕОЛОГИЈЕ

Време је за прошлост.

Манифестација „Година археологије 2025”

У 2025. години Српско археолошко друштво спроводи манифестацију „Година археологије”. За лого манифестације је одабрана иконична силуета скулптуре Прародитељка, пронађена на локалитету Лепенски Вир. Током 2025. године, низ активности као што су предавања, изложбе, радионице и интерактивни рад са публиком у више од 20 градова промовише културно наслеђе Србије и слави археологију у свим својим облицима. Повод за ову манифестацију је 160 година од првих документованих археолошких ископавања у Србији. У лето 1865. Јанко Шафарик, тада чувар (управник) *Музеума сербској* (данас Народни музеј Србије), спроводи ова ископавања на планини Рудник.

(лого: Dechko Tzar)

Програмски одбор манифестације „Година археологије 2025”

Manifestation “The Year of Archaeology 2025”

In 2025, the Serbian Archaeological Society is implementing a series of events under the title “The Year of Archaeology 2025”. The project logo is the iconic silhouette of the sculpture Praroditeljka (*Progenitrix – Foremother*), found at the site of Lepenski Vir. During 2025, numerous activities such as lectures, exhibitions, workshops, and interactive work with broad public in more than 20 cities are being organised so as to promote the cultural heritage of Serbia and celebrate archaeology in all its forms. This series of events is marking the occasion of 160 years since the first documented archaeological excavations in Serbia. In summer 1985, Janko Šafárik, the then custodian (director) of the *Serbian Museum* (today’s National Museum of Serbia), conducted these excavations on Mount Rudnik.

(logo: Dechko Tzar)

Programme board of the manifestation “The Year of Archaeology 2025”

ГЛАСНИК

српског археолошког друштва

JOURNAL OF THE SERBIAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Број
Volume 41

2025

Београд

Belgrade

ГЛАСНИК СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

Уредник: Драгана Антоновић, Археолошки институт, Београд

Заменик уредника: Селена Витезовић, Археолошки институт, Београд

Редакциони одбор: Душан Михаиловић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Роберт Вејлон (Одељење за антропологију, Универзитет Мичиген, Ан Арбор), Емина Зечевић (Народни музеј Србије, Београд), Гордана Јеремић (Археолошки институт, Београд), Иван Радман-Ливаја (Археолошки музеј, Загреб), Наташа Миладиновић-Радмиловић (Археолошки институт, Београд), Кристина Шарић (Рударско-геолошки факултет, Универзитет у Београду), Драгана Филиповић (Институт за пра- и протоисторију, Кристијан-Албрехтс универзитет, Кил), Пјотр Григоријевич Гајдуков (Археолошки институт Руске академије наука, Москва), Анастасиос Антонарас (Музеј византијске културе, Солун)

Издавач: Српско археолошко друштво, Чика Љубина 18–20, Београд

За издавача: Адам Црнобрња

Лектура и коректура (српски језик): Александра Шуловић

Лектура и коректура (енглески језик): Јелена Витезовић

Графички дизајн: Кристијан Релић

Штампа:

ISSN 0352-5678 (Штампано изд. / Print)

ISSN 3009-3503 (Online)

УДК 902/904

JOURNAL OF THE SERBIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Editor: Dragana Antonović, Institute of Archaeology, Belgrade

Assistant editor: Selena Vitezović, Institute of Archaeology, Belgrade

Editorial board: Dušan Mihailović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Robert Whallon (Department of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor), Emina Zečević (National Museum of Serbia, Belgrade), Gordana Jeremić (Institute of Archaeology, Belgrade), Ivan Radman-Livaja (Archaeological Museum in Zagreb), Nataša Miladinović-Radmilović (Institute of Archaeology, Belgrade), Kristina Šarić (Faculty of Mining and Geology, University of Belgrade), Dragana Filipović (Institute for Pre- and Protohistory, Christian-Albrechts-University, Kiel), Pyotr Grigorievich Gajdukov (Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences, Moscow), Anastasios Antonaras (Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki)

Publisher: Serbian Archaeological Society, Čika Ljubina 18–20, Belgrade, Serbia

For publisher: Adam Crnobrnja

Proof reading (Serbian): Aleksandra Šulović

Proof reading (English): Jelena Vitezović

Graphical design: Kristijan Relić

Printed by:

Часопис је објављен уз финансијску подршку Министарства културе Републике Србије.

The journal was published with the financial support of the Ministry of Culture of the Republic of Serbia

Београд 2025 Belgrade

САДРЖАЈ CONTENTS

РАСПРАВЕ STUDIES

М. Ц. Церовић: Раноенеолитска рондела на локалитету Шанчина у Десићу код Шапца, резултати археолошких истраживања 2017–2022. године	7
M. C. Cerović: Early Eneolithic rondel at the site of Šančina in Desić, near Šabac, results of the archaeological research from 2017–2022	38
Б. Трипковић, К. Пенезић: Археолошки остаци и простор на локалитетима типа обровац: поглед из геоархеолошких бушотина	43
B. Tripković, K. Penezić: Archaeological remains and space at the Obrovac-type of sites: a view from geoarchaeological cores	72
М. Љуштина, М. Селаковић, Д. Милановић: На трагу производње питоса. Латенска керамичарска пећ са локалитета Адине њиве – Брајково	75
M. Ljuština, M. Selaković, D. Milanović: On the trail of <i>pithoi</i> production. La Tène pottery kiln from the site of Adžine Njive – Brajkovo	96
М. Н. Џамтовски: Recently discovered altar from Rogatica dedicated to Liber Pater (eastern Roman <i>Dalmatia</i>)	99
М. Н. Џамтовски: Недавно откривени жртвеник из Рогатице са посветом Либеру Патеру (источна римска Далмација)	123
Н. Ђ. Радиновић: Преглед типова амфора са простора јужне капије римског утврђења <i>Timacum Minus</i>	125
N. Đ. Radinović: Overview of <i>amphora</i> types from the southern gate of the Roman fort <i>Timacum Minus</i>	147
Д. Николић, Н. Стругар Бевц: Ранословенска кућа и сведочанства о изради накита на налазишту Ритопек–Река	151
D. Nikolić, N. Strugar Bevc: An Early Slavic house and evidence of jewellery making at the site of Ritopek–Reka	188
Ђ. Милосављевић: Остаци Цркве Светог Пантелејмона у Ловцу	191
Đ. Milosavljević: Remains of the Church of St. Panteleimon in Lovac	207

В. Микашиновић, Т. Шаркић, Д. Николић, К. Ђукић: Прелиминарни резултати биоантрополошких анализа материјала са локалитета Црквина (Доња Бела Река, Бор)	209
V. Mikašinović, T. Šarkić, D. Nikolić, K. Đukić: Preliminary results of bioanthropological analyses of material from the site of Crkvina (Donja Bela Reka, Bor) ...	231

ИСКОПАВАЊА И РЕКОГНОСЦИРАЊА EXCAVATIONS AND SURVEYS

N. Mirković Marić, I. Tomažič, M. Marić, New results of archaeological research at the site of Crna Bara – Prkos	233
Н. Мирковић Марић, И. Томажич, М. Марић: Нови резултати археолошких истраживања на локалитету Црна Бара – Пркос	253
П. Милојевић, С. Перић: Праисторијска налазишта у горњем току Белице ...	259
P. Milojević, S. Perić: Prehistoric sites in the upper course of the Belica River	282
В. Михајловић, Ј. Пендић, А. Бандовић, И. Кајтез, М. Јанковић: Рекогносцирање креманске котлине 2021. године	291
V. Mihajlović, J. Pendić, A. Bandović, I. Kajtez, M. Janković: Archaeological field survey of the Kremna Basin in 2021	324
К. Дмитровић, Д. Ћирковић: Резултати заштитних истраживања у дворишту Народног музеја у Чачку 2023. године	331
K. Dmitrović, D. Ćirković: Results of rescue archaeological excavations in the courtyard of the National Museum Čačak in 2023	361
А. Ристић, Д. С. Радисављевић: Локалитети Градац (Градиште) и Црквиште у Риђевштици код Трстеника – резултати археолошких ископавања 1987. године	369
A. Ristić, D. S. Radisavljević: The sites of Gradac (Gradište) and Crkvište in Ridevštica near Trstenik – results of archaeological excavations in 1987	399
А. Ђукић: Средњовековне и раноновековне надгробне плоче из села Церова код Рудника	401
A. Đukić: Medieval and Early Modern gravestones from the village of Cerova near Rudnik	418

ПРИЛОЗИ ИЗ АРХЕОЛОШКИХ ЗБИРКИ

CONTRIBUTIONS FROM ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS

С. Митић: Наводони гробни налаз са Новог Брда из средњовековне збирке Народног музеја Ниш	419
S. Mitić: Alleged grave find from Novo Brdo from the medieval collection of the National Museum Niš	435

ПРИКАЗИ

REVIEWS

Selena Vitezović, Christoforos Arampatzis (eds.) HUNTING AND FISHING IN THE NEOLITHIC AND ENEOLITHIC: WEAPONS, TECHNIQUES AND PREY, Archaeopress, 2024 (Ivana Dimitrijević)	439
---	-----

IN MEMORIAM

Андреј Михајлович Обломски (1957–2023) (И. О. Гавритухин, Н. В. Лопатин)	445
Љиљана Мандић (1952–2024) (Д. Милосављевић)	451
Душан Крстић (1927–2024) (Н. Радојчић)	459

ДОДАТАК

APPENDIX

Упутство ауторима	464
Guidelines for the authors	465
Уређивачка политика	466
Editorial policy	467

РАНОСЛОВЕНСКА КУЋА И СВЕДОЧАНСТВА О ИЗРАДИ НАКИТА НА НАЛАЗИШТУ РИТОПЕК–РЕКА

Душан Николић

Лесковац

Ника Стругар Бевц

Музеј града Београда

e-mail: dusan25792@gmail.com | Оригинални научни рад

Примљено: 2. 5. 2025. | УДК: 904:67"653"(497.11)

Прихваћено: 23. 7. 2025.

Апстракт: У раду се представљају необјављени покретни налази из куће 1 дајтоване оквирно у 7. век са налазишта Ритопек–Река. Поред керамике у истој кући пронађена су два калуја за израду накита. Циљ истраживања је прецизније дајтовање и културна атрибуција куће која је најстарији објект из раносредњовековног хоризонта налазишта. Циљ је и одређење врсте предмета, дајтовања и технологије израде украса који су израђивани у калујима. На основу анализе стразиографије истој кући и компаративне анализе керамике и калуја утврдили смо да се кућа може дајтовати у средину или другу половину 7. века. У калујима се највероватније директно лио метал ниске плачке пољења или су коришћени за добијање вошћаних модела. У већем калују су израђивани украси за одећу типични за моду источне Европе током 6–8. века. Мали калуј је вероватно био намењен за израду два привеска за наушнице имитације једног типа луксузних византијских наушница с краја 6. – почетка 7. века или су оне послужиле као инспирација. Иако паралеле за неаушнице на калујима предлажу дајтовање у 6–7. век, на основу археолошког контекста дајтовани су од средине 7. до средине 8. века. Калуји сведоче о очувању традиције украшавања женске одеће пореклом из источне Европе и утицај Византије на изглед накита. Они су за сада најстарије сведочанство о изради накита на Централном Балкану у раном средњем веку.

Кључне речи: Рани средњи век, израда накита, насеље, кућа, Словени, керамика, Централни Балкан, Подунавље, источна Европа

Увод

Низводно од Београда (*Singidunum*), на десној обали Дунава, налази се село Ритопек, где се током античког периода налазило насеље Трикорнијум (*Tricornium*). У самом Ритопеку и његовој околини утврђени су остаци неколико средњовековних насеља, а једно од њих је раносредњовековно насеље отвореног типа на налазишту Ритопек–Река (Шпехар 2017, 55). Нала-

зиште лежи на благој падини Старац-Васиног брда, на десној обали реке Болечице (Завојничка река) у близини њеног ушћа у Дунав (Јанковић 1986, 61). У оквиру пројекта *Словенска налазишћа на територији града*, Музеј града Београда је на налазишту Река 1984. и 1986. године спровео заштитно-сондажна рекогносцирања, а затим су 1987. године обављена систематска истраживања, којима је руководила Милица Јанковић, кустос Музеја. Приликом тих истраживања откривене су затворене целине из периода праисторије, касне антике, раног средњег века и касног средњег века (Јанковић 1989, 5; Документација МГБ¹).

Праисторијском раздобљу припада неколоко укопа, али како још увек нису публиковани, њихово датовање и намена нам нису познати. Хоризонту касне антике припада гроб 1, датован од прве половине 5. века до раноаварског периода,² и кућа 2, датована у 6. век, који су приписани Германима (Bugarški i Ivanišević 2019, 289; Николић 2021, 7–20, 36–37, сл. 4–8). Раносредњовековном хоризонту припадају три куће (бр. 1, 3, 4), металуршка пећ (објекат 5) и грнчарска пећ (објекат 6), које су првобитно датоване од 7. до почетка 11. века (Јанковић и Јанковић 1990, 83–84), а предложено је и датовање у период од 7. до 9. века (Шпехар 2017, 55). Најмлађем, касно-средњовековном (14–15. век) хоризонту припада неколико јама.

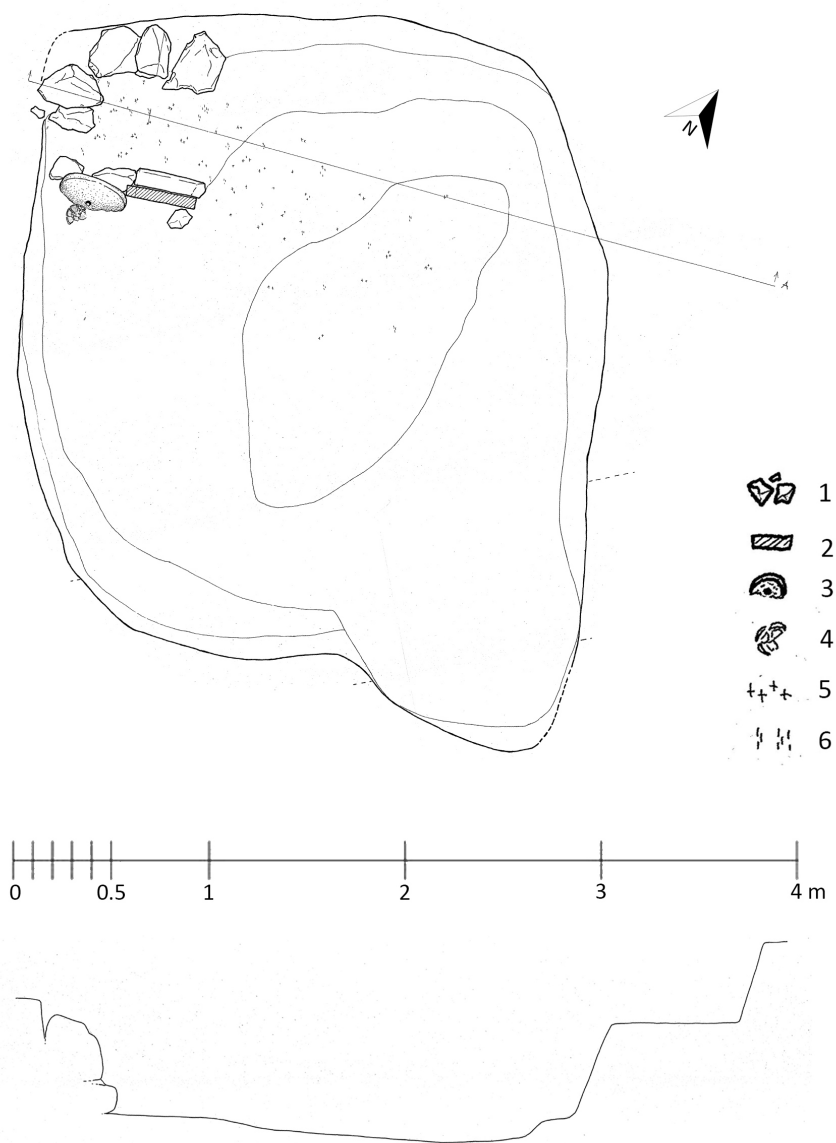
Овом приликом биће представљена кућа 1 и њен садржај. Посебна пажња посвећена је налазима камених калупа за ливење украсних предмета од метала.

Методологија ископавања, кућа 1: одлике и стратиграфија

Кућа 1 је истражена 1984. године у рову 1, који је био постављен на једној њиви (парцела бр. 45). У рову дужине 33 м и ширине 0,87 м, с правцем пружања североисток–југозапад, установљена су три слоја: мешавина културног и стерилног слоја на релативној дубини од 0,55 м до 0,45 м, затим мркоцрни културни слој са горњом нивелетом на око 0,25 м дубине и хумусни слој дебљине 0,25 м. У свим слојевима налази из праисторије и средњег века су се мешали. На релативној дубини од 0,60 м, у стерилном слоју, сачињеном од слојева песка, леса и жуте глине, уочени су укопи. На североисточном крају рова откривен је праисторијски укуп, на југозападном јаме са животињским костима и касносредњовековном керамиком, а у средишњем делу рова уочен је источни угао укопа куће 1. На том месту ров је у правцу запада проширен за површину 4 × 4 м, чиме су габарити целог укопа куће били обухваћени (Јанковић 1986, 61–62).

¹ Необјављени подаци из документације Музеја града Београда.

² За више података о гробу 1 и предложеном датовању у другу половину 6. века видети: Јанковић 1989, 5–13.

Сл. 1. Основа и пресек куће 1 (према документацији МГБ).

Легенда: 1. камење, 2. опека, 3. жрвањ, 4. лонац, 5. гареж, 6. запечена земља

Fig. 1. Base and cross-section of House 1 (according to the Documentation of the BCM).

Legend: 1. stones, 2. brick, 3. quern-stone, 4. pot, 5. soot, 6. burnt earth

Сл. 2. Укоп куће 1, поглед са истока

Fig. 2. House 1, view from the east

Кућа 1 има правоугаону, скоро квадратну основу са заобљеним угловима оријентисаним према странама света. Укупне димензије куће са улазом износе око $3,50 \times 3,00$ м, док су димензије пода $2,95 \times 2,75$ м. Под је нераван, највиша нивелета је у западном углу, код пећи, одакле под има благи пад према средини куће, где је најнижа нивелета. Зидови су благо искошени, укопани око 0,60 м. У западном углу налази се пећ правоугаоне основе, димензија $1,10 \times 0,90$ м, направљена од крупног камена слаганог у редове, а искоришћена је и једна цела античка опека. Отвор пећи је на ужој страни, а њена подница је нагнута према ложишту. Улаз у кућу у виду левкастог проширења налази се насупрот пећи, у источном углу. На подзид од камена и делова античких опека везаних блатом, који је вероватно био постављен уз ивице укопа, ослањала се дрвена конструкција (сл. 1). На фотографији испражњеног укопа (сл. 2), јужно од пећи, уз зид укопа, уочава се мања јама правилног кружног облика, која би могла бити од стуба за кровну конструкцију. Иза пећи видљив је у зиду правоугаоно усечени део (ниша?) и непосредно изнад две мање кружне јаме које такође могу бити од стубова.

Примењена методологија при пражњењу укопа куће није најјаснија. На основу цедуља уз студијски материјал може се утврдити да је ископавање вршено у три откопна слоја. У теренском инвентару је контекст налаза описиван у односу на ниво камене конструкције и ниво калупа. Из дневника сазнајемо да су се ивице укопа у проширењу назирале на релативној дубини од 0,40 испод оранице и културног слоја и да је са тог нивоа започето пра-

Сл. 3. Камени калупи нађени у слоју који належе на под
Fig. 3. Stone moulds found at the bottom of house filling

жњење укопа. До релативне дубине од око 0,20 м, од горње ивице укопа, на којој је констатована већа количина ситног камена, уломци опека и комади лепа ископавани су на целој површини укопа. По уклањању конструкције од камена, опека и лепа, тј. урушеног подзида куће, „у јужној половини објекта скидана су три танка слоја, а у северном два, између је остављен мали контролни профил”, при чему није наведена дебљина слојева и контролног профила. Контролни профил није задржан до краја ископавања и није фотографисан и нацртан, већ је убрзо скинут „јер не показује никакве издвојене хоризонте”. Констатовано је да је испуну чинила светломрка земља са мало трагова гаражи, ситним уломцима керамике, лепа, рибљих костију. Даље се пак наводи да су „налази при самом дну сасвим ситни, а испуну укопа од околног тла било је могућно разликовати само по траговима гаражи и грудвица изгореле земље”, те би се можда радило о засебном, старијем, слоју различите боје, попут здравице.

Прегледом студијске збирке пребројано је укупно 490 фрагмената керамике, а на нешто мањем броју је било могуће препознати израду слободном руком, на спором и брзом витлу. Већина уломака је доста ситна и не

Предмет / уломак	Украс	Боја	Начин израде	Слика
На поду куће				
биконична здела	једнострука валовница	сива	брзо витло	сл. 4/11
дно лонца			слободна рука	сл. 4/5
При поду куће, уз камени жрвањ				
мањи конични лонац	валовнице и водоравне линије		слободна рука	сл. 4/1
Средишњи део укопа, слој са највише гаражи и грудвица запечене земље, који належе на под				
два камена калупа				сл. 5
Испод калупа				
лонац	водоравне линије	мрка	брзо витло	сл. 4/10
уломак дршке и врата амфоре/крчага	два жлеба по средини дршке	сива	брзо витло	сл. 4/12
Од нивоа изнад камене конструкције до нивоа калупа				
биконични лонац	валовнице и водоравне линије		споро витло	сл. 4/6
лонац наглашеног рамена	водоравне линије		споро витло	сл. 4/7
биконична здела	водоравне линије и валовнице	сива	споро витло	сл. 4/8
дно са отиском осовине витла			споро витло	сл. 4/9
делови два лонца и уломак дна	зарези на ободу		слободна рука	сл. 4/2-4
При врху испуне и на нивоу конструкције од камена и опеке				
камен у облику квадера		светлосива		сл. 4/17
обод стаклене посуде		светлотиркизна		сл. 4 /18
део тордиране бронзане траке				сл. 4/16
гвоздени предмет (клин?)				сл. 4/13
гвоздени предмет				сл. 4/15
Културни слој, непосредно изнад укопа				
гвоздени предмет (јувелирско длето?)				сл. 4/14

Табела 1. Дистрибуција налаза у испуни куће 1

Table 1. Distribution of pottery and other finds in the filling of House 1

спаја се међусобно. Уломци посуда израђених слободном руком заступљени су 25%, на спором витлу 61% и на брзом витлу 14%, и пронађени су у целој испуни од врха до пода. Дистрибуцију дијагностичких фрагмента и других налаза изложићемо на основу података из теренског инвентара у табели 1.

На основу предочених података о стратиграфији испуне укопа, фрагментације и дистрибуције налаза могу се донети следећи закључци. Инвентар куће је врло вероватно чинио незнатно оштећен ротациони жрвањ наслоњен на пећ и мањи лонац, који је најочуванији, пронађен уз жрвањ (сл. 1–2). У ранословенском насељу Розтоки (Roztoky) (6–7. век) код Прага фрагментовани или цели лонци пронађени поред пећи тумаче се као примарни инвентар куће. Депозиција целих жрвњева у објектима интерпретира се као ритуални чин (Kuna et al. 2005, 124–128, 331–332). Након напуштања куће укуп је затрпан у оквиру различитих депозицијских процеса. Треба рачунати на следећа четири механизма: 1. ширење и сабијање земље са отпадом директно на под куће, тзв. примарни отпад; 2. намерно одбацивање отпада

у укуп након престанка коришћења куће, тзв. секундарни отпад (Schiffer 1976); 3. нивелисање укопа материјалом из околног културног слоја; 4. затрпавање укопа ерозијом околног земљишта. С обзиром на то да је већина уломака керамике веома ситна и не спаја се међусобно, може се закључити да су у укуп углавном доспели као резидуални део културног слоја путем 3. и/или 4. механизма. Вероватно намерно и директно у укуп недавно напуштене куће одбачени су калупи, од којих је један оштећен, а други незавршен.³ Тзв. секундарном отпаду се могу приписати већи делови посуда који се спајају: два лонца, здела, дно са отиском осовине са спорог витла (сл. 4/6–9) и горњи делови два лонца и два дна израђених слободном руком (сл. 4/2–5). Остаје нејасно да ли је испуна имала два слоја,⁴ од чега би зависиле фазе односно временски распон затрпавања укопа. Ако се доњи слој, до пода, може издвојити, за шта има назнака у дневнику, онда би он припадао првој фази затрпавања укопа по напуштању куће, док би слој изнад представљао другу фазу затрпавања. Чињеница да су поменути уломци лонаца и зделе са спорог витла и делови посуда израђених слободноручно налажени од нивоа изнад урушеног подзида куће – врх испуне, па све до нивоа калупа – при дну испуне, указивала би да је укуп релативно брзо затрпан.

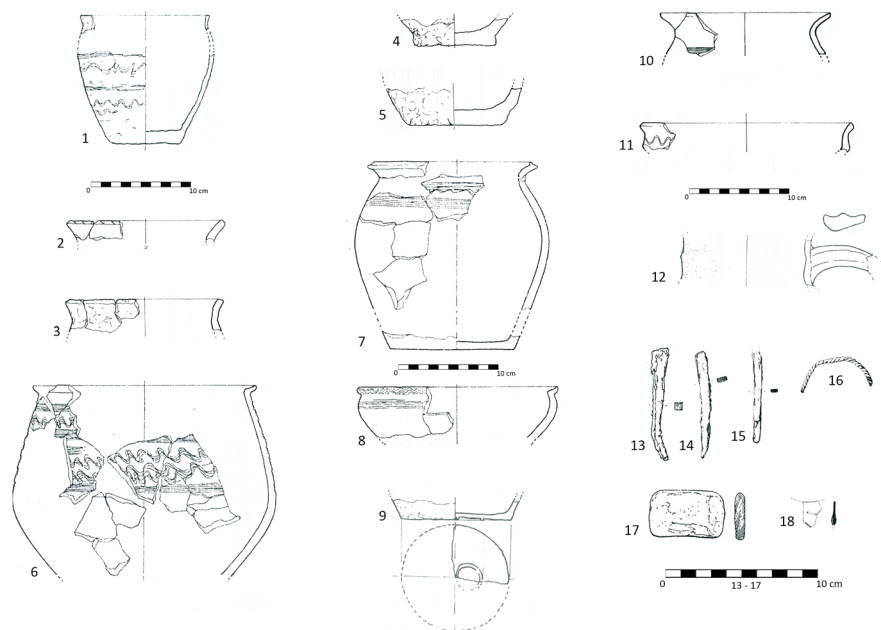
Покретни налази из куће 1

Керамика израђена слободном руком, прављена од глине са каменчићима, неуједначено је печена у окер или браон тоновима споља, а на прелому, и неретко унутра, црне је боје. Украшавана је зарезима по ободу или комбинацијом валовница и водоравних линија. Од облика присутни су само лонци. Најочуванији је мањи лонац коничног облика, благо разгнута обода и задебљалог дна, украшен комбинацијом валовница и водоравних линија (сл. 4/1).

Посуде рађене на спором витлу прављене су од глине са додатком песка и каменчића или само са песком, дебљих или тањих зидова. Углавном су неуједначено печене у тоновима од сиве преко окер, браон и црвенкасте боје. Украшаване су валовницама и водоравним линијама изведним чешљем са четири до пет зупца. Ређе су заступљени украси густих снопова водоравних линија, једноструких валовница и благо наглашених хоризонталних ребара. Од облика присутни су лонци и здела: биконични лонац, широког

³ С обзиром на то да је један калуп незавршен, он би се могао подвести под категорију „напуштеног” (Schiffer 1976).

⁴ То није јасно назначено у дневнику ископавања, као ни приликом прелиминарног публиковања налаза (Јанковић 1986, 61–63), међутим, о два слоја говори се у следећој публикацији (Јанковић и Јанковић 1999, 83).

Сл. 4. 1–5. Керамика израђена без употребе витла; 6–9. керамика израђена на спором витлу; 10–12. керамика са брзог витла; 13. клин? 14. длето? 15. гвоздена непознате намене (алатка?); 16. тордирана бронзана трака (наруквица?); 17. обрађени камен; 18. обод стаклене посуде

Fig. 4. 1–5. Handmade pottery; 6–9. slow wheel pottery; 10–12. fast wheel pottery; 13. nail? 14. chisel? 15. iron object (tool?); 16. twisted bronze band (bracelet?); 17. worked stone; 18. rim of a glass vessel

отвора, са посувраћеним ободом, украшен комбинацијом валовница и водоравних линија (сл. 4/6); биконична здела са посувраћеним ободом украшена водоравним линијама по рамену и валовницама по усни обода (сл. 4/8); лонац наглашеног рамена са профилисаним ободом за поклопац украшен са два снопа водоравних линија на рамену (сл. 4/7).

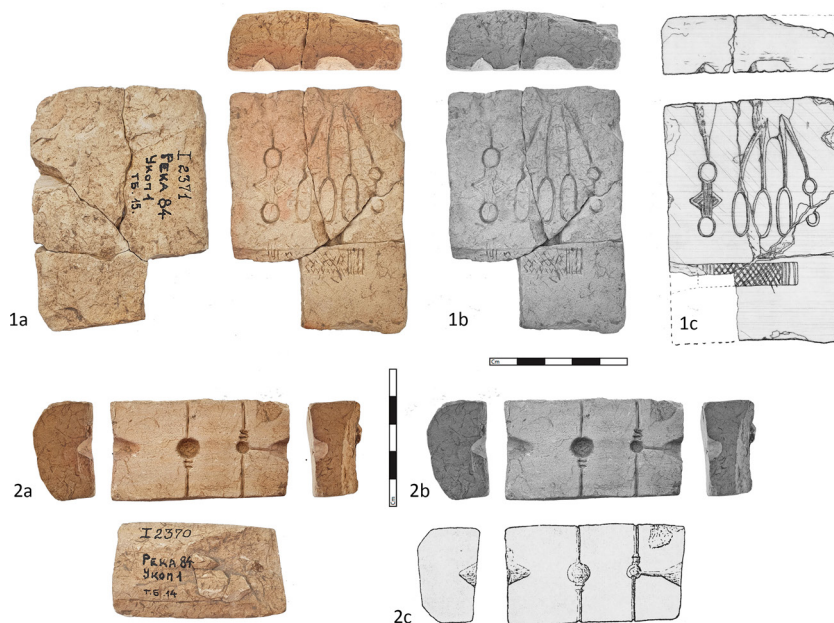
Керамика рађена на брзом витлу има различите технолошке карактеристике, у погледу печења, примеса глине, обраде површине. Лонац, прављен од глине са песком, мрке боје, украшен је снопом водоравних линија (сл. 4/10). Биконична здела, прављена од глине са песком, сиве боје, украшена једноструком валовницом на рамену (сл. 4/11). Корен тракасте дршке са два жлеба по средини и део прстенасто задебљаног врата амфоре или крчага, прављене од глине са песком, сиве боје (сл. 4/12). Издвајају се уломци посуда са ребрастом спољашњом површином, песковите фактуре, сиве или тамносиве боје.

Од осталих налаза констатовани су: део ротационог жрвња поред пећи – кружна, пљосната камена плоча са кружном префорацијом у центру, пречника 36 цм (сл. 2); део ротационог жрвња, истог облика, пречника око 46 цм, пронађен у укопу, можда у конструкцији од камена и опека; камен у облику квадера, сивкасте боје, димензија $49 \times 30 \times 7$ мм, можда припреман за калуп (сл. 4/17); обод стаклене посуде светлотиркизне боје (сл. 4/18) и део тордиране бронзане траке (наруквица?), пресека 3 мм (сл. 4/16); гвоздени предмет (клин или алатка?), димензија 76×5 мм (сл. 4/13); гвоздени предмет описан као клин, правоугаоног горњег дела који се сужава ка задебљањем врху, правоугаоног пресека, димензија $73 \times 7 \times 3$ мм (сл. 4/14) – наликује на јувелирска длета (Тănase 2021, 172); гвоздени предмет, правоугаоног облика са једним заобљеним крајем, док је други поломљен, правоугаоног пресека, димензија $62 \times 5 \times 2$ мм (сл. 4/15) – алатка?

Посебно су занимљива два калупа од кречњака⁵ за ливење предмета од обојених метала. Мањи калуп је у облику квадра, димензија $64 \times 35 \times 22$ мм (сл. 5/2). На задњој страни су подужне ивице оборене, а предња страна има урезана два иста негатива различите величине: полулопта са цилиндричним наставком заобљеног краја са прстенастим задебљањем при корену и крају. Мањи негатив је висине 9 мм, а пречник полулопте је 5 мм, док је већи негатив висине 11 мм, а пречник полулопте износи 9 мм. На оба негатива се по средини са горње и доње стране, по вертикали, надовезују плићи канали који се завршавају на ивици калупа. Оба негатива имају одговарајуће наливне канале, при чему је само наливни канал за мањи негатив завршен. Наливни канал за мањи негатив, удубљен 5 мм, на почетку је ширине 8 мм, а при крају 4 мм, док дужина износи 7 мм, при чему се наставља плитким каналом до негатива. Наливни канал за већи негатив, који није завршен, удубљен 5 мм, на почетку је ширине 8 мм, а при крају 4 мм, док дужина износи 9 мм.

Већи калуп је фрагментован на три дела, док део недостаје. У облику је квадра, димензија $90 \times 64 \times 20$ мм, на задњој страни су подужне ивице оборене, а предња страна има плитке негативе, удубљене 1 мм: правоугаона трака, три елипсе, два круга повезана линијом и два круга повезана плочицом у облику ромба пресеченог правоугаоном траком, украшеном урезаним линијама (сл. 5/1). Сви негативи имају одговарајуће наливне канале различитих облика и димензија. Правоугаона трака, димензија 37×7 мм, у средини има урезани мрежасти украс, док се са десне и леве стране налазе урезане по три вертикалне црте. Наливни канал за правоугаону траку, удубљен 3 мм, на

⁵ Петрографску анализу извршиле су проф. др Сузана Ерић и проф. др Кристина Шарић са Рударско-геолошког факултета, Универзитета у Београду, којима овом приликом захваљујемо.

Сл. 5. Фотографије и цртежи камених калупа: већи калуп 1а-с; мањи калуп 2а-с
 Fig. 5. Photographs and drawings of stone moulds: larger mould 1a-c; smaller mould 2a-c

почетку је вероватно био ширине око 12 мм, а при крају је исте ширине као и трака 9 мм, док дужина износи 10 мм. Три елипсе су димензија 18×6 мм, два круга, пречника 5 мм, повезана линијом, 18 мм ширине. Наливни канал за три елипсе и два круга повезана линијом, удубљен је 5 мм, ширине 15 мм и дужине 15 мм, при чему се плитким каналима наставља до појединачних негатива. Два круга укупних димензија 23×12 мм, повезана су плочицом у облику ромба пресеченог правоугаоном траком украшеном линијама. Наливни канал за два круга повезана плочицом удубљен је 4 мм, на почетку је ширине 9 мм, а при крају 4 мм, док дужина износи 10 мм, и плитким каналом се наставља до негатива.

Релативно датовање и културна атрибуција

У првобитном представљању налаза М. Јанковић је кућу на основу керамике коју оцењује да има „карактеристике словенских налаза датованих од друге половине 6. до првих деценија 8. века” определила оквирно у 7. век (Јанковић 1986, 62–63). У каталогу изложбе *Словени у југословенском Подунављу* аутора Ђорђа и Милице Јанковић наводи се да је кућа коришћена „до почетка Ираклијеве владе (610–641)” и да има два слоја, али

без приложених аргумената (Јанковић и Јанковић 1990, 83). У хронолошком опредељењу куће треба најпре почети са лонцем израђеним слободном руком, украшеним чешљем, пронађеним поред жрвња (сл. 1–2; 4/1), који су вероватно чинили примарни инвентар куће. Типичан је представник ранословенске керамике прашког типа. Према типологији прашке керамике за територију Пољске М. Парчевског одговара типу 10.3 (Parczewski 1993, 41, abb. 11). Према типологији Ј. Станчуа за северозападну Румунију одговара типу 13.1, у који је сврстан примерак из насеља Лазури-Луби таг (Lazuri-Lubi tag), из куће 18, датованој у фазу IIb (прва трећина 7. века). Наведене аналогије за примерак из Лазурија, датоване у 6–7. век, одговарају и нашем лонцу (Stanciu 2011, 201, fig. 79, 218–219, fig. 98, 288–301, fig. 165, 678, Pl. 68/8). Паралелу нашем лонцу налазимо и у утврђењу Пастирске (Пастирске) у Украјини из 7. – прве половине 8. века или 7. века (Приходнюк 2005, 183, Рис. 79/3; Kazanski 2013, 821–822). Наш лонац се од наведених аналогија разликује по присуству украса. Иако дефиниција прашког типа керамике, уз друге аспекте, подразумева неукрашене посуде (Stanciu 2011, 240–241, са цитираном литературом), украс у виду водоравних линија и валовница спорадично се јавља на лонцима прашког типа, датованим од краја 6. – почетка 7. века до у другу половину 7. века у Чешкој, Словачкој и Румунији. Сматра се да представља имитацију украса на посудама са спорог витла (Fusek 1994, 58–63, 91–113, obr. 70, Tab. 2, 334, 343, 349, 364, 379, Tab. XX/16, XXIX/1, XXXV/11, L/4, LXV/7; Macháček 2000, 25–37, 42–43, obr. 1–2, 47, obr. 6; Kuna et al. 2005, 167–176, obr. 68–69, 211–218, obr. 83–85, 90, 340–341; Stanciu 2011, 240–245, fig. 136, 288–301, fig. 166). Керамика прашког типа, међу којом се истиче велики лонац украшен валовником на рамену и трбуху и јамицама по ободу, заједно са рановизантијском керамиком пронађена је у насељу Апатин – Магарећи млин из раноаварског периода (Јанковић 1998, 158–166, сл. 4–7; Радичевич 2015, 288–289, 291, 300, Рис. 5).

Уломци лонца и крчага/амфоре са брзог витла (сл. 4/10, 12) припадају рановизантијској производњи. Лонац, украшен водоравним линијама, мрке боје има аналогије, датоване у 6. век, у рановизантијским тврђавама Ушће Слатинске реке и Љубичевац (Јовановић и др. 1986, 383, 387, 396, fig. 15/6; Кораћ 2018, 90–91, кат. бр. 69). Дршка са два жлеба по средини од амфоре/крчага, сиве боје, подсећа на слично обрађену дршку крчага, сиве боје, са брзог витла, опредељеног као рановизантијски производ 6. века из испуне куће 2 (Николић 2021, 15–18, сл. 6/5). Уломак биконичне зделе украшене једностурком валовником, сиве боје (сл. 4/11), вероватно се може датовати у 6. век. Поменути уломци посуда са брзог витла, ребрасте спољашње површине,

песковите фактуре, сиве боје, пронађени су и у испуни куће 2, која је датована у 6. век и приписана Германима (Николић 2021, 7–20, 36–37, сл. 4–8).⁶ С обзиром на то да се ради о појединачним и ситним уломцима, да се претпоставити да су у укуп доспели случајно као резидуални део касноантичког слоја.

Керамика израђена на спором витлу украшена чешљем (сл. 4/6–9) током 7. и 8. века производила се и користила на простору Аварског каганата и његовог непосредног окружења (Stanciu 2021, 86–97, са цитираним литературом).⁷ У јужном делу Каганата, тј. у данашњој Војводини, у готово свим насељима из средњоаварског (670/80–710) и касноаварског периода (око 710–820) заједно са керамиком израђеном слободном руком користи се она са спорог витла (Николић, 2024, 132). С друге стране границе Каганата, на десној обали Дунава, керамика са спорог витла украшена чешљем заједно са оном израђеном без витла, као и на брзом витлу заступљена је у ранословенским насељима 7. и 7–8. века. На налазишту Велесница – Доња страна истражени су остаци насеља из 7–15. века. У 7. век или око 570/80. године датована је грнчарска пећ са керамиком са брзог витла украшеном вишеструким валовницама и водоравним линијама (Јанковић 1997, 135–136, 142, Т. III/7–9). Насељу из 7. века приписана је и керамика израђена без витла, а она израђена на спором витлу без украса валовница и водоравних линија или са њим, пронађена око калотасте пећи, датована је у 8. век (Eresegović-Pavlović i Minić 1986, 289–294, fig. 1). У насељу Ушће Слатинске реке, испрва датованог у 7–8. век, касније од краја 6. века до 680. године, а затим од 575. до 626. године, истражено је шест кућа и један трап. Кућа са пећи на средини пода је у слоју до пода садржала керамику израђену слободном руком, док је око укопа уз исту керамику пронађена и она рановизантијска са брзог витла. Горњи слој садржао је керамику израђену без витла и на спором витлу украшену чешљем. Кућа је датована од краја седамдесетих година 6. века до почетка 7. века (Jovanović, Korać, Janković 1986, 384–388; Јанковић и Јанковић 1990, 110–112; Јанковић 1997, 136–137, 143, Т. IV/7, 12). У насељу Михајловац–Кула, датованом од 615. до 680. године,

⁶ То смо утврдили током прегледа студијског материјала из куће 2. Нема података да ли потичу из доњег слоја, који належе на под, са германском и рановизантијском керамиком, датованог у 6. век, или из горњег слоја са ранословенском керамиком и глиненим „хлебовима”, датованог у 7. век. Таква керамика позната је из насеља приписаних Гепидима из 5–6. века у Војводини (Ђорђевић 2019, 324–333, 341–342, сл. 4/3, 7, 8, сл. 6/6, 13, 14, сл. 7/3, 4, 12, сл. 8/8–10). С друге стране, посуде са брзог витла украшене ребрима пронађене су у насељу Ушће Слатинске реке (Јанковић 1997, 136–137, 143, Т. IV/8), а паралеле за ту керамику нађене су у насељима типа Ипотешти–Кандешти–Чурел из 6. века (Радичевич 2015, 304).

⁷ У литератури је позната као „подунавска” (Ковачевић 1977, 181–182), или „Средњодунавске културне традиције” (Macháček 2000). Више о пореклу, технологији и датовању керамике израђене на спором витлу видети: Stanciu 2021, 86–97, са цитираним литературом.

са две фазе, истражено је десетак укопаних кућа, више надземних и јаме. У једној плитко укопаној кући, датованој од 615. до 641. године, пронађена је рановизантијска керамика са брзог витла и она израђена на спором витлу украшена чешљем. Млађим „слојевима” припадају целине које садрже керамику израђену слободном руком измешану са оном са спорог витла украшеном чешљем, што је по аутору „особено за позније 7. столеће” (Janković, 1986, 443–446, fig. 2, Јанковић и Јанковић 1990, 101–103; Јанковић 1997, 137, 143–144, T.IV/13–20, T. V).

У рановизантијском утврђењу Кладово – Доње Буторке, у слоју датованом новцем Јустина I (518–527) и Јустина II (565–578), заједно са оним рановизантијским са брзог витла, пронађена је керамика израђена слободном руком и на спором витлу (Јанковић 1997, 134, 140, Таб. 1/6). У утврђењу Доњи Милановац – Велики Градац, дуж бедема, у рановизантијском слоју датованом до осамдесетих година 6. века, пронађена је керамика рађена слободном руком. Пронађена је и керамика са спорог витла, међу којом је један лонац украшен снопом водоравних линија и вишеструком валовницом (Janković 1975, 89–93, Sl. 1–3; Јанковић 1997, 133–134, 140, T. I/6, 7–14).

На налазишту Јагодина – Пањевачки рит два укопана објекта, која су садржала керамику израђену без витла и на спором витлу украшену чешљем, датована су у другу половину 7. века и приписана су Словенима (Трифуновић 1993, 207–211, T. I–III). У Прилипцу код Пожеге, на налазишту Обале, истражен је део укопане куће са огњиштем која је садржала делове посуда израђених на спором витлу, украшених вишеструким, двоструким и једноструким валовницама. Та целина је датована од друге половине 7. до почетка 9. века и приписана Словенима, односно Србима (Радичевић, 2005, 327–339, сл. 4–5).⁸

Хронолошки осетљив је и украс комбинација снопова водоравних линија са вишеструким валовницама на биконичном лонцу (сл. 4/6) и вишеструка валовница на усни обода зделе (сл. 4/8). Украшавање комбинацијом снопова водоравних линија са вишеструким валовницама, уз украс вишеструких валовница, сматра се најстаријим, јавља се у првој половин 7. века и наставља да се користи до почетка 9. века, што је случај на суседном простору међуречја Драва–Мура–Сава и с доњег Подунавља (група Попина–Гарван) (Bekić 2016, 93, 108–110, Sl. 64/20; Grozdanova 2018, 28–31, fig. 3/4, 4/7). Украшавање унутрашњости или усне обода вишеструком валовни-

⁸ Керамика са спорог витла украшена чешљем са Градине на Јелици, датована од 7. до 10. века, приписана је Словенима, односно Србима (Булић 2004, 162–168). Супротно томе, ти налази приписани су Ромејима, односно Прото-Власима (Bugarski 2012, 240). Постоји општи консензус међу археолозима да народи који су се током 6. и 7. века доселили на Балкан нису са собом донели споро витло и украшавање чешљем, јер су обе традиције стране тим народима (Grozdanova 2018, са цитираном литературом).

цом у међурејју Драва–Мура–Сава јавља се у другој половини 7. века, постаје чешће у првој половини 8. века, и траје до почетка 9. века (Bekić 2016, 93–94, 110, Sl. 51). На налазишту Шемовац–Шарњак у Хрватској, у укопаном објекту (CJ 9), датованом методом C14 у временски распон 710 ± 39 (калибрирани датум), међу осталом керамиком израђеном слободном руком и довршеном на спором витлу пронађен је обод са украсом вишеструке валовнице на усни (Bekić 2013, 240, 242, 245, Pl. 2/1). На налазишту Јакопец–Близна, у укопаном објекту (CJ 33), датованом методом C14 у временски распон 726 ± 31 (калибрирани датум), пронађен је горњи део лонца израђен слободном руком (?), украшен вишеструком валовницом на усни обода и вишеструком валовницом између два снопа водоравних линија на рамену (Bekić 2013, 240, 242, 245, Pl. 2/1). У насељу Бољевци–Село, датованом у касноаварски период (8. век), у објекту са калотастом пећи пронађена је керамика са спорог витла украшена чешљем, међу њом лонац украшен валовницом на усни и комбинацијом валовница и водоравних линија на рамену (Мркобрад 1985b, 168–169, сл. 2–3).

Најбоља аналогија биконичном лонцу са спорог витла (сл. 4/6) јесте лонац украшен низовима вишеструких валовница, сврстан у подунавски тип, из коњаничког гроба са непознатог налазишту у Осијеку. Гроб је на основу појасне гарнитуре и коњске опреме поуздано датован у другу половину 7. века, тј. „средњу фазу аварске доминације” (Dimitrijević et al. 1962, 113, Sl. 5–9, Tb. XV/4). Такође, добру паралелу представља примерак украшен једноструким валовницама и водоравним линијама, сврстан у подунавски тип, из женског гроба (бр. 29), који је садржао и пар сребрних позлаћених наушница,⁹ датованог у „прелазно време из првог у други аварски каганат” са локалитета Бијело Брдо – Бајер (Dimitrijević et al. 1962, 109, Sl. 7, Tb. XII/4). Сличан нашем примерку је лонац јајојоликог, готово биконичног облика, украшен једноструким валовницама из гроба 2, из некрополе Сремска Митровица – Улица Л. Рибара 46, датоване у другу половину 8. века (Dimitrijević et al. 1962, 96, Sl. 15). Паралеле за биконичну зделу и лонац са спорог витла (сл. 4/7–8) нису нам познате.

Због лоше очуваности поређење два лонца израђена слободном руком, широког отвора, са лучно разгнутим вратом и ободом, од којих је један украшен зарезима по усни обода (сл. 4/2–3), са другим примерцима није методолошки исправно. Ипак, треба навести да посуде сличног врата и

⁹ Наушнице се састоје од сребрне позлаћене алке, отворених крајева, кружног облика, која је са стране украшена коленцима изведеним псеудогранулацијом. По зрно од тамноплавог стакла са додатим псеудогранулама налази се на горњем делу алке, споља, на доњем делу алке, споља, у виду привеска и њему наспрамно унутар алке. Овакве наушнице нису ретке у Каганату, а датују се у прелазни и у почетак позног доба аварске доминације (Бугарски 2014, 587–588).

обода, без украса или са украсом јамица или зареза на усни обода, налазимо у ранословенским насељима на кључу Дунава (Popović i Mrkobrad 1986, 310–313, 323, fig. 12/5; Jovanović, Korać, Janković 1986, 384–388, 399, fig. 19/4) и међу словенском керамиком на Царичином граду (Бугарски и Радишић 2016, 93–94, сл. 47/а). Такође, паралеле налазимо у насељима из ранонаварског периода у Војводини (Николић 2024, 41–44, 67–77, 166, 179, 184, сл. 5/11; 25/12–13; 33/10–11). Посуда сличних профилација има и у другим деловима Аварског каганата (Vida 1999, 111–118, Abb. 36–39, Taf. 47–67), као и у ранословенским насељима у Словачкој из 6–7. века (Fusek, 1991, 310–311, 324, Tab. 6/8; Fusek, 1994, 101–104, Obr. 70, 109, Tab. 2, 221–228, 342, 353, Tab. XXVIII/9; XXXIX/3), у Влашкој низији (6. век) (Dolinescu-Ferche 1979, 187, fig. 2/7, 193, fig. 8/1, 202, fig. 18/12, 204, fig. 21/2, 205, fig. 22/12) и у северозападној Бугарској (7. век) (Ангелова и Колева 1992, 173–179, Таб III/9–10). Украс зареза на усни обода може послужити као хронолошки показатељ. У међуречју Драва–Мура–Сава и у доњем Подунављу (група Попина–Гарван) такав украс се користи до краја 7. века (Bekić 2016, 109; Grozdanova 2018, 25, 30, fig. 3/2). На југу Аварског каганата, у Војводини, посуде израђене слободном руком украшене јамицама и зарезима по ободу, налазе се у насељима из свих фаза аварске превласти (567 – око 820) (Николић 2024, 133–134), али се стиче утисак да је украс зареза знатно ређи у односу на јамице у касноаварском периоду (710 – око 820).

На основу аналогја за лонац прашког типа, који вероватно представља примарни инвентар, време коришћења куће можемо сместити у временски распон од око 600. до 670/80. године. С друге стране, посуде израђене слободном руком и оне са спорог витла које су у укуп одбачене када је кућа била напуштена на основу наведених аналогја могу се датовати од средине 7. до средине 8. века. Почетак ранословенског хоризонта на налазишту је датован у 7. век или његову прву половину на основу керамике израђене слободном руком (неке су довршене или рађене на спором витлу) без украса и глинених „хлебова”, пронађених у горњем слоју испуне куће из 6. века (Николић 2021, 7–20, 35–37, сл. 4–8). Тај контекст вероватно сведочи о првој фази ранословенског насеља. Садржај испуне куће 1 – керамика израђена слободном руком са украсом и без њега и на спором витлу украшена чешљем, датована од средине 7. до средине 8. века, сведочила би о познијој, можда другој, фази насеља. Дакле, кућа 1 је вероватно коришћена око средине или у другој половини 7. века.

У прилог датовању куће у 7. век иду и два калупа од кречњака за ливење предмета од обојених метала пронађена при дну испуне куће. Анализу ових јединствених налаза представимо у наредна два поглавља.

Калупи у светлу јувелирства у Подунављу и источној Европи током друге половине 6. и 7. века

Током друге половине 6. и 7. века у Подунављу накит и украси за одећу су углавном израђивани техником отискивања матрице у лиму од обојених метала или ливењем у калупима. Коришћена је и техника изгубљеног воска (Tănase 2021, 266). У средњем Подунављу на територији Аварског каганата доминирала је техника отискивања матрицом. Крајем 7. и током 8. века украси за одећу и накит се на том простору израђују ливењем. Матрице од метала, камена или дрвета су отискиване или се у њима отискивао лим од злата, сребра или бронзе. Тако су израђивани делови појаса, окови за коњску опрему, разне врсте украса за одећу и делови наушница. Налази матрица за отискивање, калупа, јувелирског и ковачког алата се на територији Каганата искључиво налазе на некрополама, у гробовима занатлија.¹⁰ Свега три калупа, два камена и један глинени, датована у другу половину 7. и 8. век, пронађена су у гробовима жена на некрополама: Вац–Кавичбања (Vác-Kavicsbánya), Сегед–Билисич (Szeged-Bilisics), Јас–Нађкун–Солнок (Jász-Nagykun-Szolnok) (Tănase 2021, 79–97, 136–137, 147–151, 176–187, 263, fig. 30–41; 48/6; 49/7–8; 51; 53). Претпостављено је да су те жене пореклом са простора источно и јужно од Карпата или још даље из централне Русије. Обичај полагања алата у гроб се везује за Германе, али су ту праксу прихватили и Авари. Матрице за отискивање се углавном налазе у гробовима који се везују за номаде, док се у мањем броју случајева налазе у гробовима приписаним германској и романизованој популацији. Јединствен случај представља гроб са спаљеним појником са налазима ваге и тегова из Покасепетка (Pókaszepetk), који се приписује словенском трговцу или златару (Tănase 2021, 217–221, 245, 263).

У доњем Подунављу, у Влашкој низији и Молдавији, током 6–7. века, накит и украси за одећу су пак израђивани директним ливењем метала у глиненим и каменим калупима или ливењем помоћу „технике изгубљеног воска”. Директно ливење метала у калупе сматра се примитивнијом техником од ливења помоћу методе „изгубљеног воска”. Глинени калупи су добијани тако што се у глину отискивао метални модел, готов производ или воштани модел. Изливени предмети у таквим калупима по правилу су били мањи него модели због сушења и сакупљања глине. Камени калупи су прављени од кречњака, пешчара или лапорца. Највише има двостраних – троделних, а мање једностраних, тј. дводелних или једноделних калупа

¹⁰ Познато је 45 таквих гробова, а најпознатији су они из Банда (Band), Фелнака (Felnac), Кунсентмартона (Kunszentmárton).

(Tănase 2021, 2, 152–153, 191, 193–194, 238, 250, 266, fig. 50; 52). Анализа раносредњовековних калупа из северне Немачке и Пољске показала је да су метали или легуре са ниском тачком топљења, калај и олово, ливени у каменим калупима, док су глинени калупи коришћени за ливење метала или легура са високом тачком топљења попут сребра, бронзе, месинга. Постоји и мишљење да су камени калупи коришћени само за добијање воштаних модела (Tănase 2021, 2, 151–152).

Данијела Танасе је израдила типологију калупа са простора доњег Подунавља на основу врсте украса који су у њима изливани. Глинени калупи су подељени у два типа, први за израду наушница, гранула и окова, други за привеске. Камене калупе је поделила у четири типа са подтипovima. Први тип је намењен за израду привезака за наушнице, други тип за привеске и окове у облику крста, трећи за привеске и четврти тип за израду копчи и окова за појас. На простору Влашке низије и Молдавије, калупи, јувелирски и ковачки алат нађени су искључиво у насељима односно у кућама-радионицама, изузетак представља гроб са спаљеним покојником из некрополе Сарата Монтеору (Sărata-Monteoru), у коме је положено осам посуда за ливење. На простору између доњег Подунавља и Дњестра до сада је познато око 40 насеља у којима су пронађени калупи. Већина румунских археолога калупе из насеља у доњем Подунављу приписује романизованој популацији (прото-Румунима) или путујућим византијским златарима, углавном искључују могућност словенске атрибуције. Таква интерпретација је с правом критикована као неоснована (Tănase 2021, 42–79, 148, 151–157, 191–199, 221–230, 233–238, fig. 5–29; 50; 52). Укратко, насеља 5–7. века Ипотешти–Каднешти–Чурел културе у Влашкој низији већина румунских археолога приписују Прото-Румунима, док се на основу сличности у керамици рађеној без витла и архитектуре кућа у међународној литератури сматра јужном варијантом ранословенске културе Праг–Корчак–Житомир. Међутим, обе стране су делимично у праву (Teodor 2004, 405). Слично се може рећи и за истовремену Костиша–Ботошана–Ханска културу у Молдавији.

Камени калупи за ливење накита, крстова и других предмета налазе се и у балканским провинцијама Византијског царства, нарочито у Малој Скитији. Нађени су у градовима и утврђењима: Тропеум Трајани (Adamclisi), Егисус (Tulcea), Капидава, Аргамум (Jurilovca), Јустинијана Прима (Царичин град). Једино калуп из Тропеум Трајанија има урезане негативе за украсе типичне за степско-шумски појас источне Европе, а не за Византију. Због тога је претпостављено да је донет из средњег Подњепровља (Tănase 2021, 137, 153–154, 200, 236–237, Fig. 49/1, 3–6). Негативи крстова, розета и гра-

нула на калупима из барбарикума у доњем Подунављу имају добре паралеле на калупима на територији Царства, што сведочи о размени робе, људи и знања, као и смеру процеса имитације. Претпоставља се да су ти калупи коришћени за добијање воштаних модела, што указује да је техника изгубљеног воска коришћена и у Царству и да се одатле њена употреба раширила међу варваре у средњем и доњем Подунављу. Византијског порекла су и бронзане матрице за отискивање са простора Каганата, а које су откривене и широм територије Царства. У оба случаја, одабране технологије су коришћене да би се имитирале софистицираније декоративне технике типичне за византијске производе: гранулација, филигран, уметање стакла и камења. Жеља за имитацијом византијских производа у великој мери стоји иза производње накита током 6–7. века међу варварима у средњем и доњем Подунављу (Tănase 2021, 136, 154–155, 200, 208, 236–240, Fig. 48/1–3). То су неки од резултата студије обраде метала и израде накита у поменутом периоду и простору презентовани у новој књизи Д. Танасе.

Источно од Карпата па све до Подоња, на простору ранословенских култура Праг Пенковка и Колочин, као у доњем Подунављу, током 6–7. века главна техника израде накита и украса за одећу била је ливење у двостраним калупима (Щеглова 2009, 39). Олга А. Шеглова је посветила неколико студија раносредњовековним каменим калупима из источне Европе. Претпоставила је да су се у њима изливали мали украси за одећу од легуре олова-калаја. Велики корпус двостраних камених калупа са простора источне Европе из периода од 6. до 10. века објединила је у каталогу.¹¹ Све калупе је сврстала у тип Бернашивка–Камно, при чему типу Бернашивка припадају калупи из ранословенских култура 6–7. века, а типу Камно они из балтског, угро-финског и словенског контекста 8–10. века. У типолошку анализу је укључила негативе на калупима и мањи број аналогних одливака, издвојила је 13 група и у оквиру њих 40 типова. Претпоставила је да је у ранословенском милеу мода украса за одећу од олова-калаја и технологија ливења у калупима усвојена у Подњестровљу крајем 6. века да би касније у 8. веку, вероватно у миграцијама становништва, била прихваћена у балтским и угро-финским културама на северу источне Европе (Щеглова 2002, 2009).

Археолошка сведочанства металургије обојених метала на простору прашке и пенковске културе Б. Шмонивески разврстава у три групе. Прву групу чине посуде за ливење, посуде за ливење у облику кашике, калупи; другу радионице, а трећу оставе са металним предметима и отпадом, тј. ви-

¹¹ Каталог калупа типа Бернашивка–Камно допунио је са неколико радова Јарослав Володарец–Урбанович (2017; 2018). Укратко о историјату истраживања израде украса од легуре олова-калаја у калупима у ранословенским културама (Володарец–Урбанович 2017, 331–332).

шком из процеса ливења. Калупи су подељени на врсту **а** – за изливање ингота и **б** – за ливење украсних предмета. На основу стилске повезаности дизајна негатива на калупима и готових предмета на простору поменутих култура издвојио је две зоне стилског утицаја, северну и јужну. Северну зону представљају негативи трапезног, правоугаоног и кружног облика које везује за делимично промењене декоративне традиције шумског и степско-шумског појаса источне Европе. Јужну зону, која је под јаким утицајем Византије, представљају негативи за различите врсте наушница, крстове и матрица за отискивање орнамената. У изради украсних предмета коришћена је техника ливења у једноделним или дводелним калупима и техника изгубљеног воска. На основу датовања комплекса са остацима ливења и самих металних предмета аналогних негативима из калупа закључено је да на територији прашке и пенковске културе крајем 6. и почетком 7. века долази до успона металургије обојених метала (Szmoniewski 2005, 109–120, Tabl. II–X).

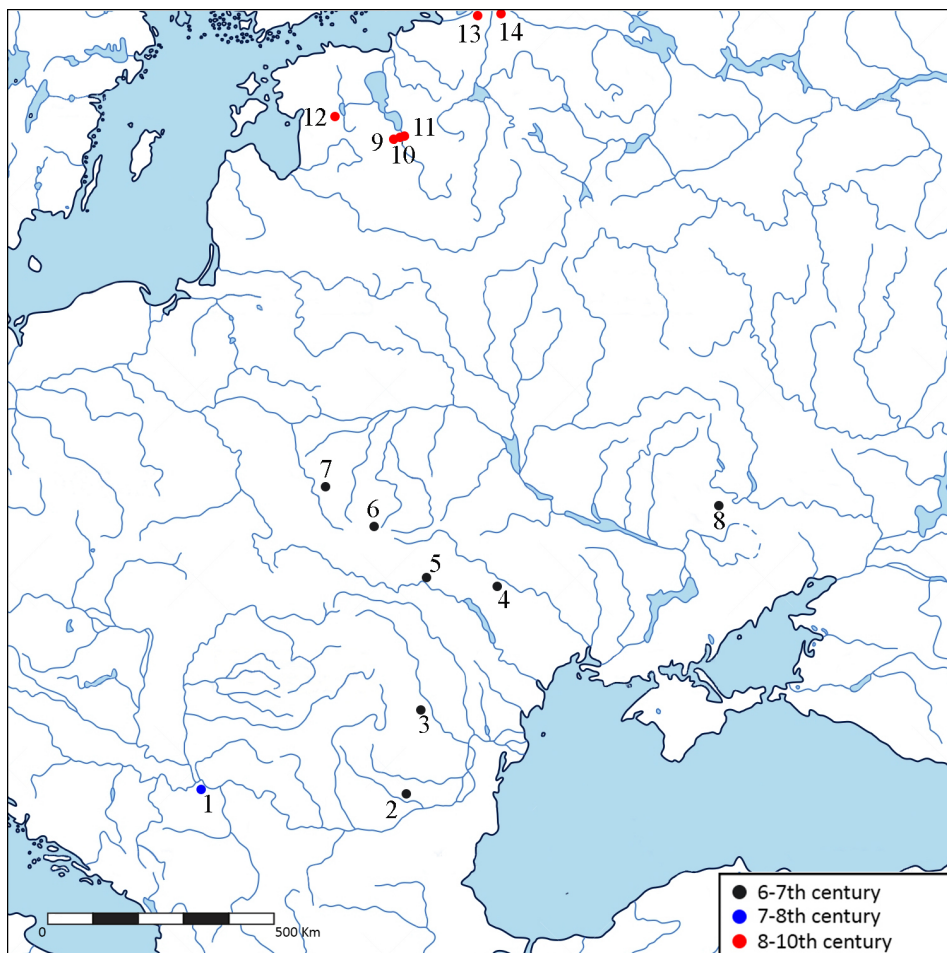
Разматрајући наше калупе у светлу наведених студија дошли смо до следећих закључака. Велики калуп, односно негативи на њему (сл. 5/1) могу се поистоветити са традицијима шумског и степско-шумског појаса источне Европе – северна зона стилског утицаја (по Шмонијевском), односно одговара типу Бернашивка–Камно (по Шегловој). Негативи на мањем калупу (сл. 5/2) немају адекватне паралеле на калупима у доњем Подунављу и источној Европи, већ показују сличности са привесцима наушница византијског порекла. Овај закључак ћемо елаборирати компаративном анализом у наставку.

Компаративну анализу почећемо са већим калупом (сл. 5/1). Аналогије за негатив у облику два круга повезана плочицом у облику ромба пресеченог правоугаоном траком налазимо на три од укупно 64 калупа из куће – јувелирске радионице из насеља Бернашивка (Бернашівка) (6–7. век) (прашка култура) на средњем Дњестру (Украјина). Најбољу аналогiju налазимо на калупу на коме је урезан негатив у облику ромба пресеченог попречно биконичним делом са два наспрамна круга. Ромб је украшен кратким цртама по ободу и са пет, односно шест тачака у горњој и доњој половини. На истој радној површини калупа урезана су два негатива, већи издужени правоугаоник украшен квадратним пољима уоквиреним кратким цртама и квадрат са два круга. На другој страни урезан је правоугаоник са круговима на угловима и мањи правоугаоник са два круга (сл. 6/2; карта 1/5) (Винокур 1997, 77–78, 80, рис. 30–31). Мање сличности наш негатив дели са негативима на другом и трећем калупу из Бернашивке. На другом калупу, на једној страни, урезани су негативи: два круга повезана правоугаоном

Сл. 6. Аналогије за негативе на већем калупу: 1. Ритопек–Река; 2–4. Бернашивка (Украјина); 5. Одеса (према Винокур 1997, 74, 77–78, 81, 83 рис. 28, 30–31, 33, 34а); 6. Занки (Украјина) (Шеглова 2009, 51, рис. 5/3); 7. Скибинци (Украјина) (према Хавлюк 1961, 193–194, рис. 6/3); 8. Букурешт – Солдат Гиван (Румунија) (према Dolinescu-Ferche et Constantiniu 1981, 323, fig. 19/1); 9. Штефан чел Маре (Румунија) (Teodor, 2005, 165–167, fig. 2/1); 10. Плиснеско–Пидгирци (Украјина) (Филипчук 2010, 164, Фото 7/1); 11. Зимно (Украјина) (према Аулих 1972, 76, Т. XV/6)

Fig. 6. Analogies for negatives of the larger mould: 1. Ritopek-Reka; 2–4. Bernashivka (Ukraine); 5. Odessa (according to: Винокур 1997, 74, 77–78, 81, 83 рис. 28, 30–31, 33, 34а); 6. Zanky (Ukraine) (Шеглова 2009, 51, рис. 5/3); 7. Skybyntsi (Ukraine) (according to: Хавлюк 1961, 193–194, рис. 6/3); 8. Bucurest – Soldat Ghivan (Romania) (according to: Dolinescu-Ferche et Constantiniu 1981, 323, fig. 19/1); 9. Ștefan Cel Mare (Romania) (Teodor, 2005, 165–167, fig. 2/1); 10. Plisnesk-Pidhirtsi (Ukraine) (Филипчук 2010, 164, Фото 7/1); 11. Zymne (Ukraine) (according to: Аулих 1972, 76, Т. XV/6)

Карта 1. Дистрибуција аналогича за негативе на већем калупу:

1. Ритопек–Река, 2. Букурешт – Солдат Гиван (Румунија), 3. Штефан чел Маре (Румунија), 4. Скибинци (Украјина), 5. Бернашивка (Украјина), 6. Плиснеско–Пидгирци (Украјина), 7. Зимно (Украјина), 8. Занки (Украјина), 9. Изборск (Русија), 10. Камно (Русија), 11. Псков (Русија), 12. Отепја (Естонија), 13. Ладога (Русија), 14. Љубша (Русија)

Map 1. Distribution of analogies for negatives of the larger mould:

1. Ritopek–Reka, 2. Bucureșt – Soldat Ghivan (Romania), 3. Ștefan Cel Mare (Romania), 4. Skybyntsi (Ukraine), 5. Bernashivka (Ukraine), 6. Plisnesk–Pidhirtsi (Ukraine), 7. Zymne (Ukraine), 8. Zanky (Ukraine), 9. Izborsk (Russia), 10. Kamno (Russia), 11. Pskov (Russia), 12. Otepää (Estonia), 13. Ladoga (Russia), 14. Ljubsha (Russia)

траком, правоугаоник украшен квадратним пољима, уоквиреним кратким цртама, уса правоугаона тракица, четири спојена круга и шест малих полулопти. На другој страни урезани су: правоугаоник, негатив у облику копче, већи ромб са кругом на врху, мали језичак, кружићи, мањи правоугаоник са два кружића (сл. 6/3) (Винокур 1997, 81–82, 84, рис. 33–34). Трећи калуп на једној радној површини има два негатива, а на другој један, сва три негатива су у облику правоугаоне траке, украшене паралелним линијама, са два наспрамна круга, од којих је један украшен са два бочна, односно један крст са кружним крајевима (сл. 6/4) (Винокур 1997, 74, 82–84, рис. 28). Из колекције Археолошког музеја у Одеси потиче калуп на коме је на једној страни урезан негатив у виду правоугаоне траке, украшене квадратним пољима, са два круга, од којих се на једном надовезује мањи троугао. На истој страни калупа налазе се правоугаони негатив са надовезаном уском тракицом и заобљени троугао са једним кругом на врху и три круга на доњој ивици (сл. 6/5). На другој страни урезани су ромб са кругом на врху, кружни медаљон са два наспрамна круга, два круга (Винокур 1997, 83, рис. 34а).

Врло слична нашем су и три негатива у облику перфорираног ромба са два наспрамна круга, испод којих су урезана три засебна кружића и једна већа полулопта (сл. 6/6; карта 1/8) на калупу из насеља Занки (6–7. век) (пенковска култура) на Северском Доњецу (Украјина) (Щеглова 2009, 49, 51–52, рис. 3/30; 5/3). Аналогију налазимо на једном оштећеном калупу у насељу Скибинци (Скибинці) (6–7. век) (пенковска култура) на Јужном Бугу (Украјина), на коме је на једној радној површини урезан негатив у виду ромба украшеног мрежом са наспрамним кругом и полулоптом. На истој страни налази се оштећен негатив вероватно правоугаоног облика, украшен мрежом, док је на другој урезан већи троугаоног облика са кругом на врху (сл. 6/7; карта 1/4) (Хавлюк 1961, 193–194, рис. 6/3; Проходнюк 1998, 139, Рис. 70/11).

Паралелу за негатив у облику два круга повезана линијом (сл. 5/1) налазимо у насељу Букурешт – Солдат Гиван (București-Str. Soldat Ghivan) (6. век) (Ипотешти–Кандешти–Чурел култура). На једној од две радне површине на калупу урезан је негатив два круга повезана дужом линијом, уз који се налази круг повезан линијом са кружном розетом и једна линија са полулоптицом на крају, а на другој страни четири дуже линије (сл. 6/8; карта 1/2) (Dolinescu-Ferche et Constantiniu 1981, 323, fig. 19/1; Tănase 2021, 56, fig. 13/6.5). На калупу из насеља Штефан чел Маре (Ștefan cel Mare) (6–7. век) на једној радној површини урезан је негатив аналоган нашем, а поред њега кружне розете, негатив у облику грчког слова омега и један са спојеним кругом и малом полулоптом (сл. 6/9; карта 1/3). На другој страни урезане су

ситне полулопте (Teodor, 2005, 165–167, fig. 2/1). На калупу из насеља Плиснеско–Пидгирци (Пліснесько–Підгірці) (7. век) (сл. 6/10; карта 1/6) (прашка култура?) (Україна) на једној радној површини урезани су негативи: два круга повезана кратком линијом, половина правоугаоника или половина ваљка украшеног густим попречним линијама и једна урезана дужа линија. На другој страни урезан је негатив прстенастог облика (Филипчук 2010, 142, 164, Фото 7/1). Одговарајући негатив се вероватно налазио на једном оштећеном двостраном калупу (сл. 6/11; карта 1/7) са градишта Зимно (6–7. веку) (прашка култура) (Україна) (Ауліх 1972, 74, 76, Т. XV/6).

У последњој етапи раног средњег века, односно од 8. до 10. века негативи у облику ромба или вретенастог тела са два наспрамна круга или мале полулопте налазе се на калупима на крајњем северу источне Европе у балтском, угро-финском и словенском контексту на налазиштима: Камно (Камно), Отепја (Отепя), Ладога, Псков, Љубша (Любша), Изборск (карта 1/9–14) (Щеглова 2002, 136, 143–144, рис. 1; 6/7–10; Щеглова 2009, 41, 49, 51, 52, рис. 1; 3/31–33; 5/2).

Правоугаони негатив украшен мрежом у средини, а са десне и леве стране са по три вертикалне црте (сл. 5/1), сличан је по пропорцијама и димензијама већ поменути негативима из Бернашивке украшеним правоугаоним/квадратним пољима уоквиреним кратким цртама који се налазе на пет калупа (сл. 6/2–3) (Винокур 1997, 77–78, 81–82, 89–92, Рис. 30–31; 33–34; 39). Мрежом или цикцак линијама уоквиреним водоравним линијама са горње и доње стране украшени су квадратни негативи на калупима са угро-финског градишта Отепја и Рјуге (Рыуге) из 8–10. века (Естонија) (Щеглова 2002, 134, 140, 144, Рис. 1; 3/16–18).¹²

Треба нагласити да се скуп негатива као на нашем већем калупу не налази ни на једном од приложених на којима смо нашли аналогije за појединачне негативе. Мада се поједини јављају у одређеним комбинацијама. Кад је реч о врсти украса или накита који су ливени у већем калупу, по распореду негатива, њиховом облику, као и сличности два негатива са наспрамним круговима, намеће се следеће тумачење. Украси у горњем делу калупа су међусобно повезани елементи и чине једну целину, док правоугаони негатив у доњем делу има другачију функцију. Аналогije за први коментарисани негатив (сл. 6/2–7) аутори тумаче различито. Прва поменута

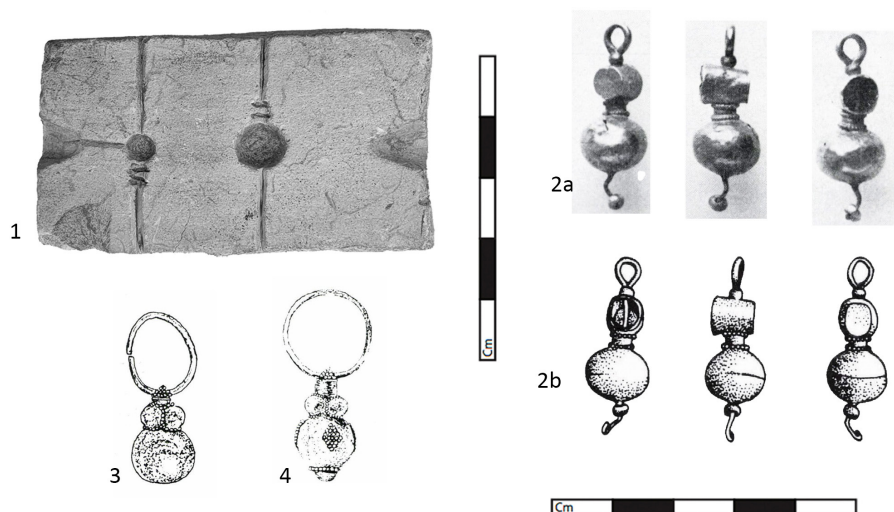
¹² Интересантно је да се украс готово идентичан као на нашем правоугаоном негативу налази на коштаној игленици из гроба 81 (друга половина 8. века) на касноаварској некрополи Врбас–Полет (Dimitrijević et al. 1962, 64, Sl. 8). Мрежасти украс налази се на појасном језичку који представља случајан налаз са локалитета Черевих – обала Дунава, датованом у Други аварски каганат (Mrkobrad 1980, 84, CVI/1).

аналогија из Бернашивке (сл. 6/2) сврстана је у привеске, а у реконструкцији женске ношње (на основу одливака из калупа из радионице) приказана је као средишњи део у ланцу са ромбоидним привеском на крају који виси са леве и десне стране мараме (Винокур 1997, 77–78, 80, 111, 117, 157–159, рис. 30–31; 45; 51). Друга паралела из Бернашивке (сл. 6/3) сврстана је у привеске, али је у реконструкцији приказана као део мушког појаса, односно помоћног ремена на који се се качио мач (Винокур 1997, 81–82, 84, 115, 160, 164–165, рис. 33–34; 46; 55–55а). Трећа аналогија из Бернашивке, односно три негатива у облику правоугаоне траке са два наспрамна круга, од којих је један украшен једним, тј. са два крста са кружним крајевима (сл. 6/4), сврстана су у привеске, а у датој реконструкцији су приказани као део огрлице (Винокур 1997, 74, 82–84, 115, 118, 120, 159–160, рис. 28; 46; 52). Наведене аналогије из насеља Занки и Скибинци (сл. 6/6–7) О. А. Шеглова сврстава у групу IX, тип 16, а другу и трећу из Бернашивке у тип 30, односно 14 типологије малих украса за одећу од легуре олова-калаја који се у финском контексту везују за украсе који су део женског оглавља (Шеглова 2009, 49, 51–52, рис. 3/30, 34–35; 5/3–4).

Паралеле за други коментарисани негатив (сл. 6/8–11) тумаче се углавном као привесци за различе врсте накита. Негатив у виду два круга повезана кратком линијом на калупу из насеља Плиснеско–Пидгирци (сл. 6/10) без дискусије је интерпретиран као привезак (Филипчук 2010, 142, 164, Фото 7/1). Калупи из насеља Штефан чел Маре и Букурешт – Солдат Гиван (сл. 6/8–9) тумаче се да су намењени за израду привезака за наушнице (Dolinescu-Ferche et Constantiniu 1981, 323, fig. 19/1; Tănase 2021, 56, 70, 193, fig. 23/1.2; 13/6.5). С друге стране, поменути негатив са локалитета Штефан чел Маре О. А. Шеглова сврстава у групу IX, тип 30 (Шеглова 2009, 49, 51–52, рис. 5/1).

Аналогије за правоугаони негатив из Бернашивке (сл. 6/2–3) сврстане су у окове за појас, а приказане су у реконструкцији мушког појаса (Винокур 1997, 77–78, 81–82, 89–92, 119, 121–122, 160–161, Рис. 30–31; 33–34; 39; 47; 54). Те негативе из Бернашивке О. А. Шеглова сврстава у групу XII, тип 7 (Шеглова 2009, 48, 53, Рис. 2/37).

Дакле, негативи из горњег дела калупа се, на основу тумачења њихових аналогија коју је предложила О. А. Шеглова, могу интерпретирати као украси који су били део женског оглавља. С друге стране, на основу предложене реконструкције аналогних украса из Бернашивке аутора И. С. Винокура могу се тумачити као део viseћег украса на марами, привезак за огрлицу или као део помоћног ремена о који се качио мач (Винокур 1997, 157–160, 164–165, Рис. 51–52; 55–55а). Предложене реконструкције у мо-

Сл. 7. Аналогије за негативе на мањем калупу: 1. Ритопек–Река;
2. Кишкереш (Мађарска) (према Garam 1980, 171, Abb. 5/12a-c);
3–4. наушнице типа Сентеш (Ormándy 1995, 178, 2. Kép/1–7; 8)

Fig. 7. Analogies for negatives of the smaller mould: 1. Ritopek–Reka;
2. Kiskörös (Hungary) (according to: Garam 1980, 171, Abb. 5/12a-c);
3–4. Szentes-type earrings (Ormándy 1995, 178, 2. Kép/1–7; 8)

нографији И. С. Винокура о јувелирској радионици из Бернашивке критиковала је В. Е. Родинкова као хипотетичне (Родинкова 2014, 91). Можемо закључити да су негативи из горњег дела већег калупа са Реке били намењени за израду ланца са привеском или привесцима који су могли бити део женског оглавља, огрлице или украса за одећу на попрсју. Чини се да је први предлог утемељенији, јер је заснован на налазима из гробова инхумираних покојника, мада из млађег периода и из друге, удаљене, културне средине. У сваком случају, украси, односно накит красио је женску одећу. Правоугаони негатив у доњем делу калупа је могао бити оков за појас (мушки или женски) или апликација за неки део одеће.

Урезани негативи на мањем калупу немају убедљиве паралеле на калупима са простора где смо нашли аналогије за негативе на већем калупу, већ имају сличности са привесцима луксузних византијских наушница с краја 6–7. века. Мање сличности деле са привеском златних византијских наушница типа Сентеш–Пахипуста (Szentes-Páhipuszt), са датовањем од око 610. до око 640. године (сл. 7/3), и Сентеш–Тосег (Szentes-Tószeg) датованим од 650. до 670/680. године (сл. 7/4) (Ormándy 1995, 157–163, 172, 178, 2. Kép/1–7; 8).

Сличности се огледају превасходно у основном облику: лопта са цилиндричним наставком. Оба подтипа наушница типа Сентеш се од облика негатива на калупу разликују по томе што цилиндрични наставак има налемљене грануле украшене гранулацијом. Најбољу паралелу представља привезак од златног лима за наушницу византијског порекла са непознатог локалитета у Кишкерешу (Kiskőrös) у Мађарској (сл. 7/2а–б). Привезак се састоји од мале кружне алке на који се наставља водоравно постављен цилиндар отворен на једном крају, у коме недостаје драги камен. На цилиндар се наставља мали усправни цилиндар са два венчића гранулације и лопта. Жица на врху савијена у алку пролази кроз цео привезак по вертикали све до испод лопте, где се завршава бисером. Привезак је датован у крај 6. – прву трећину 7. века и приписан византијској производњи (Garam 1980, 165, 171, Abb. 5/12a–c). Подударања између облика негатива из калупа и привеска уочавају се: у основном облику – лопта са цилиндричним наставком, затим венчићи гранулације на усправном цилиндру на привеску су на негативу прстенаста задебљања на цилиндричном наставку лопте. Каналић који пролази вертикално кроз негатив лопте са цилиндричним наставком служи за перфорацију, односно жицу којом се качио привезак на алку исто као и на привеску наушнице из Кишкереша. Облик негатива се од привеска за наушницу из Кишкереша разликује по томе што нема водоравни цилиндар постављен на врху. Велике сличности облика негатива са мањег калупа и златног привеска из Кишкереша предлажу да је калуп вероватно био намењен за израду привезака за наушнице које имитирају тип из Кишкереша или, што је вероватније, да је овај тип (или неки други врло сличан тип) послужио као инспирација. С обзиром на то да су на калупу урезана два негатива за привеске различите величине, могуће је да је мањи привезак качен на једну, а већи на другу алку наушница које су ношене у пару. Друга могућност је да су оба привеска качена на исту алку, с тим да је већи био са доње стране алке, а мањи наспрамно унутар алке попут наушница из касноаварког периода.

С обзиром на то да су калупи нађени при дну испуне куће, они су млађи од саме куће. Аналогије за негативе на калупима предлажу датовање у 6–7. век. Међутим, керамика са којом су нађени у испуни куће датована је од средине 7. до средине 8. века, те се тако могу датовати и калупи.

О поступку израде предмета у калупима

Мањи калуп је предвиђен за израду два иста привеска за наушнице различите величине. Оба негатива имају одговарајуће наливне канале, с тим што наливни канал за већи негатив није завршен. То би указивало да калуп

није завршен, тј. да није никада ни коришћен. На оба негатива се по средини са горње и доње стране, по вертикали, надовезују плићи канали, који се завршавају на ивици калупа. Описани налаз не представља целину већ само један од два дела калупа. Други део калупа, тј. поклопац би требало да има негативе друге две половине привезака и одговарајуће наливне канале који би били симетрични онима на постојећем делу калупа. Да би се уливањем метала у калуп добили привесци за наушнице, у два плића канала која пролазе вертикално по средини негатива постављала се жица одговарајуће дебљине да се добије перфорација.

Већи калуп је намењен за израду ланца са привеском или привесцима који је био део женског оглавља, огрлице или украса за одећу на попсрју и појасног окова или апликације за одећу. Негативи, три елипсе и два круга повезана линијом, намењени за израду карика за ланац, имају један наливни канал, који се плитким каналима наставља до појединачних негатива. Негатив у виду два круга повезана плочицом у облику ромба пресеченог правоугаоном траком, украшеном урезаним линијама, за израду привеска, има засебан наливни канал. У доњем делу радне површине негатив – мања правоугаона трака са мрежастим украсом у средини и са по три вертикалне црте са стране, има засебан наливни канал. Попут првог описаног калупа за привеске за наушнице, ни овај налаз не чини целину већ само један од два дела калупа. Може се претпоставити да је други део, односно поклопац имао, ако не једнако урезане негативе, барем наливне канале симетричне онима на постојећем делу калупа. Урезане линије на плочици у облику ромба пресеченог правоугаоном траком, као и урезани украс на правоуганој траци, на изливеним предметима се приказивао у позитиву.

Пре изливања метал се топио у ливачкој посуди. Када је метал био отопљен из ливачке посуде, директно се уливао у наливне канале урезане на калупима. Пре уливања метала калупи су спајани обавијањем жице или су држани клештима и загревани на температури 50–100 °C мањој од температуре топљења метала који је коришћен. Услед честог загревања калуп је могао пући. Или то или је уливање метала можда и узрок фрагментације већег калупа.¹³ Калупи су вероватно били коришћени за ливење метала или легура са ниском тачком топљења попут олова или олова-калаја. Ако није било намере да се директно лије метал у калупе, онда су они коришћени за

¹³ На већем калупу у пределу наливних канала и делимично око негатива уочавају се наранцасте „флеке” (сл. 5/1а), које можда представљају трагове загревања или ливења метала. Такви трагови налазе се и на калупима из ранословенског насеља Циркуни 13 у долине реке Харков (Задников и Володарец-Урбанович 2020, 23, Рис. 6). Присуство метала на калупима није утврђено приликом скенирања XRF скенером.

израду воштаних модела који су касније утискивани у глину да се добије калуп у који је затим уливан метал (Tănase 2021, 151–153). Мање је вероватно да су калупи коришћени да се у њима отискује метални лим.

Закључак

Време оснивања ранословенског насеља на локалитету Река смештено је у 7. век или његову прву половину на основу керамике израђене без употребе витла без украса и глинених „хлебова” из горњег слоја испуне куће 2, датоване у 6. век и приписане Германима (Николић 2021, 7–20, 35–37, сл. 4–8). Тај контекст вероватно сведочи о првој фази ранословенског насеља. Судећи по историјским изворима Словени су околину Сингидунума могли населити најраније почетком 7. века. Авари су прво освојили Сирмијум 582. године, а две године касније су пали Сингидунум, Виминацијум и Августа и опљачкана је околина Анхијала. Сингидунум је вероватно остао у рукама Авара све до 592. године. У походу на Царство 593. године Словени су за кагана правили чамце да би прешао Дунав, али су становници Сингидунума прешли реку и спалали пловила. У одмазди каган је наредио Словенима да опседну град, да би се по његовој наредби после седам дана повукли носећи му две хиљаде златника, позлаћени сто и хаљину. Авари на препад освајају Сингидунум 596. године са жељом да раселе становништво, али су их Ромеји отерали брзом интервенцијом речне флоте под командом Гудуина (Teoph. Sim. Hist. I. 3–4, VI. 3–4, VII. 10; Баришић и др. 1955, 105–107, 112, 120–121; Баришић 1955б, 8–12). Почетак 7. века Сингидунум је дочекао као најистуренија тачка одбране према Аварима. Приск је у граду 600. године сакупио војску, раскинуо мир са Аварима, и пошао у офанзиву на аварску територију. Дунав је прешао код Виминацијума и после низа борби дошло је до одлучујуће битке на доњем току Тисе. Тада су Ромеји заробили 3000 Авара, 6200 осталих варвара, међу којима су Гепиди и Бугари, и 8000 Словена (Teoph. Sim. Hist. VIII. 1–4; Баришић и др. 1955, 123–124). Фрањо Баришић је претпоставио да се Сингидунум одржао и током владавине Фоке (602–610), јер из тог периода нема података о аварско-словенским упадима у тај део Подунавља. Истакао је да су у разарању Балкана током прве деценије власти цара Ираклија (610–641) порушени Ниш, Сердика и други градови, опседан је Солун, опљачкана је читава Грчка, егејска острва и малоазијска обала, те да Сингидунум вероватно није остао поштеђен. Податак Константина Порфирогенита о стратеги у Сингидунуму коме су се Срби обратили приликом сеобе на Балкан датује се у око 630. годину (Баришић 1955б, 12–13). В. Поповић је претпоставио да је освајање Сингидунума

претходило паду Ниша око 614. године и каснијој опсади Солуна. Податак о стратеги у Сингидунуму датује се у 623. годину (Поповић 1975, 490–496, 503). М. Поповић наводи да Порфиригентов податак не потврђују ни други историјски извори, као ни резултати археолошких истраживања, те закључује да је град тешко могао опстати после похода који је претходио опсади Цариграда 626. године. Треба истаћи да је византијски материјал датован у крај 6. – почетак 7. века препознат у некрополи из Сеобе Народа у Сингидунуму. Последњи новац са територије града је фолис кован за цара Ираклија 613/614. године (Bugarski 2012, 242–243, fig. 5).

Одавно је у историјској литератури истакнуто да Словени током 6. века упадају на византијску територију ради пљачке, након чега се увек враћају у домовину преко Дунава. Многи историчари с правом тврде да су ромејске офанзиве против Словена на левој обали доњег Дунава за време цара Маврикија (582–602) показатељ да Словени Балкан нису населили пре почетка 7. века (Живковић 2000, 46–57, 173–175; Pohl 2018, 148). Цар Фока (602–610) на почетку своје владавине повукао је војску са Балкана на персијско ратиште, а мир са Аварима је купио увећањем данка, што није спречило насељавање Словена (Ковачевић 1977, 61–62; Pohl, 2018, 194–197, 280–281). Око 615. године словенска племена су опустошила целу Тесалију, Хеладу, Кикладска острва, Ахају, Епир, највећи део Илирика и део Мале Азије. Опсели су и Солун у жељи да се са својим породицама настане у њему, али су претрпели пораз. Тада се по први пут у историјским изворима поименце наводе словенска племена и њихова намера да се населе. У опису словенско-аварске опсаде Солуна око 618. године помињу се избеглице из Подунавља, Дакије, Дарданије и осталих провинција и градова, изричито из Ниша и Сердике, које су већ искусиле њихово опседање, а којима је уточиште пружио Солун (Баришић и др. 1955, 186–196; Ковачевић, 1977, 62; Pohl, 2018, 284–287). Хоризонт разарања на Централном Балкану је документован и прекидом оптицаја новца око 615. године (Milinković, 2008, 554).

Дакле, врло је вероватно да су Словени околину Сингидунума почели да насељавају мало пре или после 615. године. Стога постоји могућност да почетак ранословенског хоризонта на налазишту, односно прве фазе насеља датујемо око 615. године. Познију, можда другу, фазу представља садржај испуне куће 1 – керамика израђена слободном руком без украса и са њим и на спором витлу украшена чешљем, датована од средине 7. до средине 8. века. Кућа 1 је датована у средину или у другу половину 7. века. Паралеле за поједине посуде израђене без употребе витла и глинене „хлебове” из претпостављене прве фазе нађене су у доњем Подунављу, тј. на

простору Ипотешти–Кандешти–Чурел културе (5–7. век) (Николић 2021, 16–18, 37, Сл. 6/3–4).¹⁴ Аналогије за лонац прашког типа нађеног поред пећи у кући 1 и за негативе на већем калупу (сл. 6) упућују на доње Подунавље и источну Европу. На основу тога исходиште Словена насељених на локалитету Река треба тражити на просторима јужно и источно од Карпата. Кућа 1 по свим елементима (укопана, квадратне основе са каменом пећи у углу) одговара типу 1А типологије станишта у словенском свету од 6. до 10. века (Šalkovský, 2001, 17–22, 24–27, 180, Abb. 1–6, Karte 1). Поставља се питање да ли је дошло до суживота са локалним становништвом. Подручје око ушћа Болечице у Дунав у 6. веку насељавали су Германи (Гепиди или Херули) и остаје отворено питање да ли је дошло до суживота са њима. Мада, испуна куће 2 јасно сведочи о два засебна хоризонта на налазишту, старији приписан Германима и датован у 6. век и млађи приписан Словенима датован у 7. век или његову прву половину. Контакт са Ромејима, односно њихов утицај на материјалну културу вероватно се огледа у каменом подзиду куће 1 и у керамици, нпр. лончић са дршком израђен слободном руком из горњег слоја испуне куће 2 (Јанкович 2015, 268, 275, Рис. 9/6). У том светлу се може посматрати и технолошки напредак у изради керамике у познијој (другој?) фази насеља, када се појављује керамика израђена на спором витлу. Из Ритопека потиче копча типа Коринт из друге и треће четвртине 7. века, која се тумачи као траг преживљавања Ромеја (Bugarski 2012, 242, 244, Fig. 6/4). О културним везама са Аварским каганатом сведоче паралеле за биконични лонац са спорог витла (сл. 4/6) из куће 1. Касноаварски бронзани појасни језичак датован од 780 до 800/825. године пронађен је у Ритопеку. Тај налаз као и они остали касноаварски уз десну обалу Дунава тумаче се у светлу контакта Словена са Аварима или као траг аварских најамника у бугарској војсци (Bugarski 2008, 87–93, Fig. 1; 5). Без обзира на расправу да ли је десна обала Дунава била део Каганата или не, свакако је тај простор био под културним утицајем Каганата.

Калупи сведоче о изради накита у насељу током друге половине 7. – прве половине 8. века. У калупима се вероватно лио метал или легуре ниске тачке топљења попут олова или олова-калаја. Друге могућности су да су коришћени за добијање воштаних или металних модела који су касније утискивани у глину да се добије калуп. Мање је вероватно да се у њима

¹⁴ Аналогије налазимо и у ранословенским налазима типа Влчедрм–Јакимово и Попина–Гарван у доњем Подунављу у Бугарској. На пример лонац (Николић 2021, 16, Сл. 6/3) има паралелу у насељу Јакимово (7. век) (Ангеолова и Колева 1992, 173–178, Т. III/7). Глинени „хлеб” украшен круговима (Николић 2021, 16, сл. 7/3) врло је сличан са два примерка из насеља Гарван, нарочито са оним из куће 21 (6–7. век) (Въжарова 1986, 44, 98–99, Обр. 41; 86/6).

отискивао метални лим. Поставља се питање сировине, односно одакле и како је набављан метал за израду накита. Тешко је дати поуздан одговор, а сва решења су теоријски могућа: рударење, трговина, рециклирање метала. Чини се највероватнијим, без обзира на то да ли је у питању злато, сребро, бакар, олово, калај, бронза, месинг, да су рециклирани: новчићи, металне посуде, различити метални предмети, статуе, оловне цеви из римских рушевина. На ту могућност указују и секундарно употребљене римске опеке у конструкцији камене пећи и подзида куће 1. Метал и грађевински материјал могао је бити набављан из рушевина античког Трикорнијума, који је у близини (Mirković 1968, 97). Рециклирани метал као сировина за израду накита осведочен је на суседном простору средњег и доњег Подунавља током 6–7. века (Tănase 2021, 120–128). Расправљати о полу, статусу, етничком идентитету и начину рада (путујући или седентарни) јувелира иза кога су остали калупи незахвалан је задатак и на овом нивоу истражености свака теза је хипотетична. Ипак, покушаћемо да дамо одговор на наведена питања. Јувелир је могао бити мушког или женског пола. Гробови из раносредњовековног периода са простора централне и источне Европе сведоче да су се осим мушкараца и жене бавиле златарством (Tănase 2021, 262–263). На простору Влашке низије и Молдавије калупи и остали налази алата нађени су у кућама-радионицама, те је претпостављено да то може да указује да су занатлије могле бити и жене (Tănase 2021, 269–271). Томе можемо додати и мишљење О. А. Шеглове да су украси од олова-калаја (ливени у калупима) израђивани у домаћој радиности (Володарец-Урбанович 2017, 331, нап. 1). У раносредњовековној Европи златари су били слободни људи и веома цењени у својим заједницама. Могли су бити део елите или су се успињали на друштвеној лествици захваљујући својим вештинама. Археолошки налази из гробова са териоторије Кагната говоре да су јувелири могли бити металурзи и ковачи, али и мајстори у обради дрвета и изради предмета од кости и рога (Tănase 2021, 95, 110, 255–270). О етничком идентитету јувелира/ке тешко је говорити. Могао/ла је бити словенског, ромејског, германског, аварског или бугарског порекла. Могао је бити путујући јувелир или је био стационаран у насељу и одатле дистрибуирао своје производе локалним заједницама. Прво тумачење не искључује друго, те је јувелир могао боравити стално у насељу, а да је у краћем периоду путовао по одређеним подручјима (Tănase 2021, 269). У већем калупу, у горњем делу, израђиван је ланац са привеском или привесцима који је могао бити део женског оглавља, огрлице или украса за одећу на попрсју типичних за моду шумског и степско-шумског појаса источне Европе од 6. до 8. века. У доњем делу калупа је израђиван оков за

појас (мушки или женски) или апликација за неки део одеће. Мањи калуп по свој прилици није био коришћен, јер није био завршен. У њему је вероватно била намера да се израђују привесци за наушнице које имитирају тип луксузне златне византијске наушнице из Кишкереша или да је тај тип (или неки други врло сличан) послужио као инспирација. Имајући у виду да су на калупу урезана два негатива за привеске различите величине, предложили смо две могуће реконструкције готових наушница. Прва, да је мањи привезак качен на једну, а већи на другу алку наушница које су ношене у пару. Друга, да су оба привеска качена на исту алку, при чему је већи висео са доње стране алке, а мањи је био постављен наспрамно унутар алке попут наушница из касноаварског периода и млађих етапа раног средњег века. Можемо закључити да већи калуп сведочи о очувању традиције украшавања женске одеће пореклом из источне Европе код становника насељених на ушћу реке Болечице у Дунав, а вероватно и на ширем простору где је златар дистрибуирао своје производе. У исто време утицај византијске моде на поменути заједницу читава се на мањем калупу. Калупи са Реке за сада представљају најраније сведочанство о изради накита на Централном Балкану у периоду раног средњег века.

Захвалност: Захваљујемо проф. др Софији Стефановић, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, на уступљеном XRF скенеру и др Кристини Пенезић, Институт Биосенс, Универзитет у Новом Саду, на скенирању калупа. Такође, захваљујемо на корисним саветима и уступљеној литератури др Милици Радишић и др Ивану Бугарском, Археолошки институт, Београд, као и др Данијели Танасе, Народни Музеј Баната, Темишвар, Румунија.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Ангелова, С. и Колева, Р. 1992. За някои особености на раннославянската керамика в Северозападна България. *Приноси към българската археология* 1: 173–179.
- Ауліх, В. В. 1972. *Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI–VII ст. н. е. в Західній Волині*. Київ: Наукова думка.
- Баришић, Ф., Рајковић, М., Крекић, Б., Томић, Ј. 1955. *Византијски извори за историју народа Југославије I*. (Посебна издања 241; Византолошки институт САНУ 3). Београд: Научна књига.
- Баришић, Ф. 1955б. Византиски Сингидунум. *Зборник радова Византолошкој институту* 3: 1–14.
- Bečić, L. 2013. New 14C dates From Slavic settlements in northwestern Croatia. In: *The Early Slavic Settlement in Central Europe in the light of new dating evidence*, Inter-

disciplinary Medieval Studies III, Ed. M. Dulnicz, S. Moździoch, 237–250. Wrocław: Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences.

Bekić, L. 2016. *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana. Ranoslovenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 9. stoljeća*. Monografije i Katalozi 27. Pula: Arheološki muzej Istre.

Bugariski, I. 2008. Early Mediaeval Finds from Veliko Gradište and the Appearance of Late Avar Belt Elements along the Southern Bank of the Middle Danube. *Archaeologia Bulgarica* XII/1: 87–96.

Bugariski, I. 2012. On the Jánoshida Type Earrings and the Seventh Century Byzantine Finds from the Western Balkans, with a Retrospective View of the Vajska (Vajszka) Cemetery. *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Eva Garam*, Budapest: 233–254.

Бугарски, И. 2014. Археологија Авара у Србији. Докторска дисертација. Универзитет у Београду.

Бугарски, И. и Радишић, М. 2016. Централни Балкан у раном средњем веку: Археолошка сведочанства о променама, у: *Процеси Византијизације и Српска Археологија*. Ур. В. Бикић, 91–206, Београд.

Bugariski, I. & Ivanišević, I. 2019. The Gepids in Serbian archaeology: Evidence and interpretations. In *Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire*, Ed. T. Vida et al., 275–306. Budapest: Archaeolingua.

Винокур, І. С. 1997. *Слов'янські Ювелири Подністров'я*. За матеріалами досліджень Бернашівського комплексу середини I тис. н. е. Кам'янець-Подільський.

Vida, T. 1999. *Die awarenzeitliche Keramik I (6–7. Jh.)*. Berlin-Budapest: Balassi Kiadó.

Въжарова, Ж. 1986. *Средновековното Селище, с. Гарван, Силистренски окръг VI–XI в.* София: Издателство на Българската Академия на Науките.

Володарець-Урбанович, Я. В. 2017. Ливарні формочки слов'ян раннього середньовіччя: реінтерпретація знахідок. *Археологія і давня історія України, 2017, вип. I (22)*: 331–341.

Володарець-Урбанович, Я. В. 2018. Ливарні формочки у слов'ян епохи раннього середньовіччя: доповнення каталогів О.О. Щеглової. *Старожитності Лівобережного Подніпров'я — 2018*: 105–206.

Garam, É. 1980. VII. századi aranyékszerek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben. *Folia Archaeologica* XXXI: 157–174.

Garam, É. 1993. *Katalog der awarenzeitlichen Goldegegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. (Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica 1). Budapest.

Grozdanova, G. 2018. Relative Chronology of the Pottery of the Early Medieval Lower Danube Popina-Garvan Archaeological Group. *Archaeologia Bulgarica* XXII (3): 21–38.

Dimitrijević, D., Kovačević, J. Vinski, Z. 1962. *Seoba naroda – Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*. Zemun.

Dolinescu-Ferche, S. 1979. Cuirel, habitat des VIe–VIIe siècles de notre ère. *Dacia* XXIII: 179–230.

Dolinescu-Ferche, S. & Constantiniu, M. 1981. Un établissement du VIe siècle à Bucarest (decouvertes de la rue Soldat Ghivan). *Dacia* XXV: 289–329.

Ђорђевић, Ј. 2019. *Балкан, Подунавље и Источној Европи у римско доба и у раном средњем веку*. Ур. И. О. Гавритухин и С. Трифуновић. Материјали I Српско-руске археолошке конференције „Судбине народа Источне и Јужне Европе – поглед кроз Векове”. Мај 20–26, 2019, Нови Сад, Србија, 319–347. Нови Сад: Музеј Војводине – Москва: Институт археологије Руске академије наука.

Ercegović-Pavlović, S. i Minić, D. 1986. Site d'habitation médiéval à Velesnica. У *Ђердајске свеске* III, ур. Кондић, 289–300. Београд.

Живковић, Т. 2000. *Словени и Ромеји*. Београд: Историјски институт САНУ.

Задников С. А. и Володарец-Урбанович, Я. В. 2020. Ранњосередњовічні слов'янські пам'ятки із басейну р. Харків (за матеріалами пам'яток України). *Sclavenia Terra* 3: 17–45.

Janković, Đ. 1975. Srednjevekovna грнчарија Donjeg Srpskog Podunavlja. *Balkanoslavica* 3: 89–112.

Јанковић, М. 1986. Река, Ритопек, ранословенска насеља. *Археолошки Прејлег* 25: 61–63.

Јанковић, Ђ. 1986. Le site d'habitation médiéval Kula pres du Mihajlovac. У *Ђердајске свеске* III, ур. Кондић, В, 443–446. Београд.

Јанковић, М. 1989. Археолошки налаз из околине Београда, Гроб VI века. *Годишњак Града Београда XXXVI*: 5–12.

Јанковић, Ђ. и Јанковић, М. 1990. *Словени у јуџословенском Подунављу*. Београд: Музеј града Београда.

Јанковић, Ђ. 1997. Словени у Источној Србији у VI и VII столећу, у *Археологија Источне Србије*, ур. М. Лазић, 133–149. Београд: Филозофски факултет.

Јанковић, Ђ. 1998. Кућа VI столећа код Апатина. *Archaeoslavica* 3: 157–169.

Јанкович, Дж. 2015. О славянизации Сереной Иллирии и Далмации. *Stratum plus* 5: 249–283.

Jovanović, A., Korać, M., Janković, Đ. 1986. L'embouchure de la riviere Slatinska reka. У: *Ђердајске свеске* III, ур. Кондић, В, 378–400. Београд.

Kazanski, M. 2013. The Middle Dnieper Area in the Seventh Century: An Archaeological Survey, In *Constructing the seventh century. Travaux et Memoire* 17. Ed. C. Zuckerman, 769–864. Paris: Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance 52, rue du Cardinal-Lemoine –75005 Paris.

Ковачевић, Ј. 1977. *Аварски каџанай*. Београд: Српска књижевна задруга.

Кораћ, М. 2018. *Касноантичка и Рановизантијска утврђења Љубичевац и Ушће Слајинске Реке. Ђердајске свеске* 8. Београд: Археолошки институт.

Kuna, M. & Profantová N. et al. 2005. *Počátky rané středověku v Čechách, Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách*. Praha: Archeologický ústav av ČR Praha.

Macháček, J. 2000. K absolutní a relativní chronologii keramiky středodunajské kulturní tradice na jižní Moravě. *Sborník Filozofické fakulty brněnské univerzity* M5: 25–55.

- Mrkobrad, D.** 1980. *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*. Beograd: Muzej grada Beograda.
- Milinković, M.** 2008. Die spätantik-frühbyzantinischen befestigten Höhenanlagen in Serbien. *Höhensiedlungen zwischen Antik e und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 58: 533–557.
- Mirković, M.** 1968. *Rimski Gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*. Beograd: Arheološko Društvo Jugoslavije.
- Мркобрад, Д.** 1985. Нови резултати на истраживању вишеслојног насеља у Бољевцима. *Исцртаживања II, саопштења са 6. скупа археолога Србије*. Мај 6–8, 1984, Ваљево, 165–173.
- Николић, Д.** 2021. Глинени „хлебови” са налазишта Ритопек–Река. *Годишњак Града Београда* LXVIII: 7–44.
- Николић, Д.** 2024. Насеља из времена аварске превласти на територији јужне Паноније. Мастер рад, Универзитет у Београду.
- Ormándy, J.** 1995. Granulációs diszites Avar kori tárgyakon: Gúla – észlemezgömbcsüngős arany fülbevalók. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Archaeologica* I: 151–181.
- Parczewski, M.** 1993. *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*. Wien.
- Popović, P. & Mrkobrad, D.** 1986. Prospection par sondage de la localite Ljubičevac – Obala. У *Ђерданске свеске III*, ур. Кондић, В, 308–328. Београд.
- Pohl, W.** 2018. *The Avars. The steppe empire in Central Europe, 567–822*. Ithaca and London: Cornell University press.
- Поповић, М.** 2006. *Београдска Тврђава*. Београд: Јавно предузеће „Београдска Тврђава“.
- Приходнюк, О. М.** 1998. *Пеньковская культура*. Воронеж: Воронежский Университет.
- Приходнюк, О. М.** 2005. *Пастирське городище*. Київ-Чернівці: Зелена Буковина.
- Радичевић, Д.** 2005. Раносредњевековни налази из Прилипца код Пожеге. *Гласник Српској археолошкој друштва* 21: 327–343.
- Радичевич, Д.** 2015. К изучению раннеславянских памятников в Сербского Подунавья. *Stratum plus* 5: 285–308.
- Родинкова, В. Е.** 2014. Раннеславянский женский убор римского и раннесредневекового времени (проблемы изучения источников). Краткие Сообщения Института Археологии 233: 88–99.
- Simocatta, Theophylactus.** *The History of Theophylact Simocatta*. (Michael and Mary Whitby, trans). Oxford [Oxfordshire]: New York: Clarendon Press; Oxford University Press, 1986.
- Szmoniewski, B.** 2005. The production of objects from non-ferrous metals in the area of Central and Eastern Europe, in the initial phases of the early middle ages. *Revista Română de Studii Eurasiatice*, vol.1: 107–120.
- Stanciu, I.** 2011. *Locuirea teritoriului nord-vestic al Romaniei între antichitatea tarzie și perioada de început a epocii medievale timpurii (Mijlocul sec. V–sec. VII timpuriu)*. Cluj-Napoca: Editura Mega.

- Stanciu, I.** 2021. *Exploring Dwellings and Manufacturing Spaces in Medieval Context (7th –14th Centuries)*. *Orbis Mediaevalis III*. Ed. K. László, D. Băcuț-Crișan, I. Stanciu, F. Mărginean. Proceedings of the International Conference Exploring Dwellings and Manufacturing Spaces in Medieval Context (7th –14th Centuries). October, 27–30, 2020, Târgu Mureș, Romania, 75–122. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Tănase, D.** 2021. Craftsmen and Jewelers in the Middle and Lower Danube Region (6th to 7th Centuries). *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*, Volume 67. Leiden-Boston: Brill.
- Teodor, E.** 2004. An Update for „Ipotești-Căndești Culture”, *Zbornik na počest' Dariny Bialekovej*, Ed. G. Fusek, 405–414. Nitra: Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie VIED.
- Teodor, D. Gh.** 2005. Tipare din secolele VI–XI D. HR în Regiunile Carpato-Nistiriene. *Arheologia Moldovei XXVIII*: 159–174.
- Трифуновић, С.** 1993. Јагодина, Пањевачки рит, Словенско насеље VII–X века. *Гласник Српској археолошкој друштва* 9: 207–211.
- Филипчук, М. А.** 2010. Попередні результати дослідження культового місця слов'янського часу на території Плісеського археологічного комплексу в 2009 р. *Вісник Інституту археології* 5: 135–169.
- Fusek, G.** 1991. Včasnoslovansko sidlisko v Nitre na Mikovom dvore. *Slovenská archeológia XXXIX* 1/2: 289–330.
- Fusek, G.** 1994. Slovensko vo včasnoslovanskom období. Nitra: 1994.
- Хавлюк, П. И.** 1961. Раннеславянские поселения в средней части южного Побужья. *Советская Археология* 3: 187–201.
- Šalkovsky, P.** 2001. *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*. Nitra.
- Щеглова, О. А.** 2009. Сложение русской государственности в контексте раннесредневековой истории старого света. ур. С. Б. Кореткевич et al. *Материали міжнародної конференції Материали міжнародної конференції, мая 14-18 2007, Санкт Петербург*, 39–65. Санкт Петербург: Издательство Государственного Эрмитаж.
- Щеглова, О. А.** 2002. Ладога и истоки российской государственности и культуры. Ур. С. В. Белецкий et al. *Международ. науч.-практич. конф. проведена в Старой Ладого Ленинградской обл. под эгидой ООН по вопросам образования, науки и культуры*, 30 июня — 2 июля, 2003, 38—46. Санкт Петербург: Институт истории материальной культуры, РАН.
- Schiffer, M.** 1976. *Behavioural Archaeology*. New York – San Francisco – London: Academic Press.
- Шпехар, П.** 2017. *Централни Балкан од 7. до 11. века. Археолошка сведочанства*. Београд: Booka.

Гласник Српског археолошког друштва је доступан у отвореном приступу.
Чланци се могу бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом
Creative Commons – Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Journal of the Serbian Archaeological Society is an Open Access Journal.
All articles can be downloaded free of charge and used in accordance with the licence
Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Dušan Nikolić

Leskovac

Nika Strugar Bevc

Belgrade City Museum

AN EARLY SLAVIC HOUSE AND EVIDENCE OF JEWELLERY MAKING AT THE SITE OF RITOPEK–REKA

Keywords: *Early Middle Ages, jewellery making, settlement, house, Slavs, ceramics, Central Balkans, Danube region, Eastern Europe*

In this paper, we present finds from House 1, roughly dated into the 7th century, from the multilayered site of Ritopek–Reka near Belgrade. Besides pottery fragments, two limestone moulds for making jewellery were found in the house. This study aims to date more precisely and culturally attribute House 1, which represents the oldest dwelling from the Early Medieval horizon of the site. Also, the aim of this study is to date and specify what type of ornaments were made in stone moulds and which technology was used in their making. Through the analysis of the stratigraphy of the site and filling of House 1 and also a comparative analysis of the pottery and moulds, we suggested that House 1 can be dated into the middle or second half of the 7th century. We suggested that handmade pottery without decoration and clay “breads”, dated into the 7th century or its first half, from the upper filling of House 2, dated into the 6th century and attributed to Germanic people, probably represents the first phase of an Early Slavic settlement. Inventory of House 1 – handmade pottery with or without decoration and slow wheel pottery with comb decoration, dated from the middle of the 7th to the middle of the 8th century, testify of a later, maybe the second, phase of the settlement. Analogies for the handmade pottery and negatives of moulds point to regions south and east of the Carpathian Mountains. Therefore, we proposed that Slavs that settled the site of Reka probably came from the mentioned regions. Since the site of Reka was settled by Germanic peoples (Heruls or Gepids), there is a probability that newly settled Slavs coexisted with them. Contact with local Rhomaioi and their influence on the material culture can be seen in the stone foundation of House 1 and some handmade pots. The transfer of technology of pottery making on a slow wheel can be ascribed to that influence, since that type of pottery appeared in the later phase. Contacts with the Avar Khaganate are documented with analogies for slow wheel pottery.

Stone moulds testify to jewellery production in the settlement during the second half of the 7th – first half of the 8th century. They were likely used for direct casting of metals or alloys of low melting temperatures, such as lead or lead-tin alloys. Also, moulds could have been used for obtaining wax patterns or metal models. It is less likely that they were used for pressing metal sheets into them. Although the metal for producing jewellery could have been obtained through mining or trade, it is probable that coins, metal vessels, various metal artefacts, statues, and lead pipes from Roman ruins were recycled. That possibility is supported by the fact that Roman bricks, likely brought from nearby *Castra Tricornia*, were used for the construction of the stone oven and foundation of House 1. By drawing from contemporary evidence from Central and Eastern Europe, we proposed that the craftsmen who worked with these stone moulds could have been either men or women, travelling or settled. It is also possible that the jewellers were stationed at this site over long periods, and travelling within specific areas only occasionally or periodically. The jewellers could have been of Slav, Rhomaioi, Germanic, Avar, or Bulgarian origin. In the larger mould, in the upper part, a chain with pendants was made that could have been part of a woman's headdress, necklace, or decoration for clothing on the bust, typical of the fashion of the forest and forest-steppe belt of Eastern Europe during the 6th–8th century. In the lower part of the larger mould, a mount for a belt (male or female) or an appliqué for a piece of clothing was made.

The smaller mould was probably not used because it was unfinished. It was intended to make pendants for earrings that imitate the type of luxurious golden Byzantine earrings from Kiskőrös, or this type (or another very similar one) more likely served as inspiration. Since negatives for pendants of different sizes are engraved on the mould, we proposed two possible reconstructions of finished earrings – either the smaller pendant was hung on one and the larger on the other loop of the earrings, worn as a pair, or else both pendants were hung on the same loop, with the larger one hanging from the bottom of the loop and the smaller one placed opposite inside the loop, like earrings from the Late Avar period and the later stages of the Early Middle Ages. We concluded that the larger mould testifies to the preservation of the tradition of decorating women's clothing originating from Eastern Europe among the inhabitants of the settlement of Ritopek–Reka, and probably also in the wider area where the goldsmiths distributed their products. At the same time, the influence of Byzantine fashion on the aforementioned community is evident in the smaller mould. The moulds from the site of Reka represent the earliest evidence of jewellery making in the Central Balkans in the Early Middle Ages.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904

ГЛАСНИК / Српско археолошко друштво ; уредник Драгана Антоновић.
- 1984, бр. 1- . - Београд : Српско археолошко друштво, 1984- (Београд :
BiroGraf). - 24 cm

Годишње. - Наслов од бр. 10 (1995) на срп. и енгл. језику: Гласник Српског
археолошког друштва = Journal of the Serbian Archaeological Society. -
Друго издање на другом медијуму: Гласник Српског археолошког друштва
(Online) = ISSN 3009-3503
ISSN 0352-5678 = Гласник - Српско археолошко друштво
COBISS.SR-ID 6519298